

KUUKIRI**EESTI KIRJANDUS**

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI

TOIMKOND:

J. Aarik, A. R. Cederberg, M. J. Eisen,
V. Grünthal, J. Jõeveer, A. Jürgenstein,
L. Kettunen, J. Köpp, J. Luiga, A. Saareste

SISU:

- Prof. Kaarle Krohn: Soome-Eesti vanast rahvalaulust. (Pooleli.)
G. Vilberg: Talutuba kõrvaliste hoonetega XIX aastasaja viimasel poolel Saunja külas, Jõeleftme kihelkonnas. (Pooleli.)
Lilli Suburg: Suburgi perekond. (Pooleli.)
A. Jürgenstein: Direktor Johannes Zimse kaks kirja C. R. Jakobsonile.
Toimetusele saadetud kirjandus.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel

ilmunud raamatuid on järgmised saadaval:

A. Eesti autorid.

- Kristian Jaak Peterson: **Laulud, päevaraamat ja kirjad.**
Hind 150 mk.
- Suve Jaan: **Luige Laos.** III trükk. Hind 40 mk.
- J. W. Jannsen: **Kolm juttu.** (Maatargad, Uus variser, Woldemar ja Jüri). Hind 50 mk.
- Fr. R. Kreuzwald: **Paar sammukest rändamise teed.** III tr.
Hind 35 mk.
- „ „ **Reinuvader-rebane.** VI trükk. Piltidega.
Hind 85 mk.
- „ „ **Kilplased.** IV trükk. Hind 90 mk.
- Lydia Koidula: **Ojamõlder ja tema minija.** III trükk.
Hind 40 mk.
- Jakob Pärn: **Oma tuba, oma luba.** III trükk. Hind 50 mk.
- „ „ **Must kuub.** III trükk. Hind 120 mk.
- Joh. Kunder: **Kroonu onu.** Nali kahes vaatuses. III tr.
Hind 40 mk.
- Jaan Bergmann: **Laulud.** II trükk. Hind 300 mk.
- Elisabet Aspe: **Ennosaare Ain.** III trükk. Hind 100 mk.
- „ „ **Kasuõde.** III trükk. Hind 60 mk.
- Anna Haava: **Luletused I.** IV trükk. Hind 40 mk.
(Pealadus).
- Anna Haava: **Meie päevist.** Hind 40 mk. (Pealadus).

B. Maailma-kirjastik.

- Chateaubriand: **Atala.** Tõlkinud K. Martinson. G. Doré
illustratsioonid. Hind 60 mk.
- G. Flaubert: **Kolm lugu.** (Herodias, Legend Püha Julianus
Võorustajast, Lihtne süda). Tõlkinud A. Saareste.
Hind 75 mk.
- Eino Leino: **Helkalaulud.** Tõlkinud Aug. Anni. H. 60 m.
- Molière: **Ihnus.** Tõlkinud R. Kask. Hind 120 mk.
- Fr. Schiller: **Röövlid.** Tõlk. J. Kärner. Hind 120 mk.
- E. Sillanpää: **Waga wiletsus.** Tõlk. Aug. Anni. Hind
175 mk., iluköites 240 mk.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1923

XVII AASTAKÄIK

№ 9

Soome-Eesti vanast rahvalaulust.

Kaarle Krohn.¹⁾

I.

Esimese teate soome rahvalaulu kohta leiame pagana-jumaluste nimekirjast, mille soome kirjanduse alustaja, Turu piiskopp Michael Agricola oma Taaveti lauludekogu tõlke (1551) sissejuhatusse on põiminud. Ühest seesugusest jumalast, kelle nimeks on *Ainemöinen* (Väinämöinen), jutustatakse seal, et ta „laulusid tagus“ (*virdhet tacoï*). — Oma teoses *Orbis arctoi descriptio* (1631) kirjeldab rootsi maateadlane Andreas Buraeus soome värsimõõtu kaheksasilbilisena ja riimituna; riimi asemel nõutakse, et kaks või kolm sõna sama häälikuga algaksid (alliteratsioon). — Rahvapärase laulu nimetusena esitab Turu ülikooli professor Michael Vexionius oma teoses *Epitome descriptionis Sveciae, Gothiae, Fenningiae* etc. (1650) sõna *runoi*. — Oma töös *Priscorum Sveo-Gothorum ecclesia* (1675) avaldab Viiburi piiskopp Petrus Bång soome rahvalaulu esimese näitena karulaulu, niihästi algupäras kui ka rootsikeelses tõlkes. See ei ole küll mitte algupärane rahvalaul, vaid moodis luuletöö, milles karulaulu laulmist (*ohdon virsi*) kui rahva kommet nimetatakse. — Er. Cajanus'e väitekirjas *Linguarum ebraeae et fennicae convenientia* (1697) rõhutatakse sama mõtte kordamist teiste sõnadega (parallelismi) kui nähtust, mis niihästi heebrea kui ka soome luulele omane. Näitena tuuakse kaks esimest rida rahvalaulust Önnistegija surma ja ülestõusmise kohta:

Aina muita muistelemma, arvosii ajatelemma.

Mõne rea keskajalisest rüütlilaulust pakub pärasine Turu professor ja Porvo piiskopp Daniel Juslenius

1) Tõlkinud J. Aaslava.

oma akadeemilises kirjas *Aboa vetus et nova* (1700). See soome rahvustunde sütitaja, mille esindajaid fennofiilideks nimetatakse, on vana värsimõõdu käsitlemise läbi oma huvi soome rahvaluule vastu korduvalt üles näidanud. Viimast heebrea luulega võrreldes küsib ta: „Kui seda laulu omas murdes kuuldakse, mis oleks siis kaunim, mis tabavam?“ — Täielikul kujul trükkis avaldatud soome rahvalaulude esikutena ilmusid viis nõialaulu G. Maxenius'e väitekirjas *De effectibus fascino-naturalibus* (1733).

Niihästi rahvaluule kuju kui ka selle sisu käsitab üksikasjaliselt „docens eloquentiae“, biblioteekar ja professor Henrik Gabriel Porthan oma viiejaolisest väljaandes *De poësi Fennica* (1766—78). Oma rahvusliku huvi oli see soome keeleteaduse ja ajaloolise uurimise teerajaja ema poolt pärinud, kelle onu oli ülnimetatud Juslenius. See huvi väljendub eriti järgmises soome rahvalaulude hindamises: „Mina arvan, et sündinud soomlasele häbi on nende laulude iludust mitte ainult mitte tunda, vaid neist ka mitte vaimustatuks saada.“ Hiljemini on tema juures ka teatavat Ossiani laulude mõju märgata. Porthan ise ei kirjutanud küll mitte palju laulusid üles ega annud neid oma nimel välja, kuid ta kogus maahirikuõpetajate vanemaid ülestähendusi ning virgutas oma kaasaeglasi ja õpilasi suusõnalise rahvatraditsiooni uurimisele, neid selles töös ise juhtides. Tema juhatusel kaitsesid Christian Lencquist ja Frid. Joh. Rosenbom kõnetoolilt väitekirju *De superstitione veterum fennorum theoretica et practica* (1782) ja *De fama magiae fennis attributae* (1789). Tema kogude najal andis ka Christfrid Ganander, kes ise agarasti rahvaluulet korjas, oma *Mythologia fennica* (1789) välja. Kõik ette-toodud väljaanded sisaldavad rikkalikke, kuigi enamasti katkendilisi väljavõtteid käsikirjalistest ülestähendustest, millest aga Turu tulekahju ajal 1827. a. ülikooli raamatukogus alalhoitud osa kaduma läks. Õnnekombel on neist osa ärakirjades alal hoidunud, ja Ganander'i trükkimata sõnaraamat oma rohkete tsitaatidega lubab meile kaotust täpsalt kindlaks määrata. Eepilistest ja lüürilistest lauludest tunti Porthan'i ajal ainult vähe, nii et kaotus peaaegaliselt maagiliste laulude kohta käib. Nende aseainena esinevad nõiaprotsesside protokollidest leitud nõiasõnad, millest R. Hertzberg suurema arvu oma väitekirjas *Vidskepelsen i Finland på 1600-talet* (1889) avaldas.

Kui Soome (1809) Rootsi provintsi astmelt Vene riigi iseseisvaks osaks tõsteti, oli sellega eeltingimus

rahvusliku teadvuse täielisele ärkamisele antud. Juba järgmisel aastal tarvitatakse Rootsis ilmuvas ajakirjas *Lyceum* sõna „fennomania“. Rahvuslik romantika taani ja rootsi kirjanduses leiab vastukaja soomlaste juures, samuti nagu Olaus Rudbeck'i teaduslik natsionalism fennofiil Juslenius'e ajal. Uuele korjamistööle annab tõuke kõige pealt Herder, kellel arusaamist oli ka teiste rahvuste rahvaluule kohta. Ta sõnad vaimustavad A. J. Sjögren'i, kes hiljemini akadeemikuna Peterburis omale keeleteaduse alal kuulsa nime omandas. Tema enese kui ka Geijeri ja Afzelius'e väljaantud *Svenska folksånger* (Rootsi rahvalaulud) äratavad veel teisteski üliõpilastes huvi soome rahvaluule vastu. Need on: A. Poppius, soome kunstluule tärkamise koidutäht; K. A. Gottlund, esimese soomekeelse teadusliku töö autor ja kirjastaja; ja viimaks A. I. Arvidson, rahvusliku politika eelvõitleja. Kõik kolm jätkavad Upsalas oma Turus alustatud õppetööd, sealt uusi tõukeid rootsi isamaaliselt, n. n. gööti voolult saades. Gottlund läheb Rootsi-Norra piiri-äärsete Soome asunikkude juurde, kelle aineline kui ka vaimline viletsus varsti kogu ta tähelepanu valdab. Ta muretseb neile raamatuid Soomest ning annab paar vihku oma kodukihelkonnas ülestähendatud rahvalaule *Pieniä runoja Suomen pojille ratoxi* (1818, 1821) trükki. Samal ajal annab Upsalas viibiv saksa doktor H. R. von Schröter kahe soome üliõpilase G. Aminoffi ja J. Z. Pipping-sköld'i kaasabil suurema valiku algupäras ja tõlkes välja pealkirja all *Finnische Runen* (1819).

See väljaanne avaldab otsekohest mõju ajaloo-professori ja soome keele tundja Reinhold von Becker'i peale. Turus külalisena viibiva taani keeleteadurija Erasmus Rask'i äratusel murdeuurimis-teenkonda ette võttes otsustab ta sel puhul ka rahvalaulude järele pärida. Ta saab Põhja-Soomest pika laulu Väinämöise kohta, mille ta ühes mõne varema ülestähenduse ning seletustega oma soome nädalalehes *Turun Viikkosanomia* (1820) avaldab. Kuna välismaalased soome rahvalaule nii kõrgesti hindavad, „oleks häbi, kui soomlased ise neid au sees ei oska pidada“.

Samal teekonnal käis v. Becker Nykaarleby's maa-konna-arsti Zachris Topelius'e, samanimelise rootsikeelse luuletaja isa juures ja tähendas tema laulukogusid üles. See oli nimelt Porthan'i õhutusel niihästi ise rahvasuust laule üles kirjutanud kui ka teiste ülestähendusi kogunud. Gananderi pärandusest oli ta kõige vanema käsikirja saanud Kalevala kangelaste Kalevipoja, Väinä-

mõise ja Ilmarise tegusid kirjeldavate lauludega, mis, nagu hiljem uurimine on näidanud, otsekohevalt või kaudselt kelleltki Karjala laulikult teispool Soome piiri, Arhangeli kubermangust, pärit. Järgmisel aastal (1820), kui ta õnnetu juhtumise tõttu eluajaks haigevoodisse oli heitunud, tulid samast maakohast rändajad kaupmehed tema majasse ja kandsid temale laulu Väinämõise, Ilmarise ja Lemminkäise kohta ette. Ära-aimamata suure lauluvara üles leides, mida tema kutsutud uute laulikute külaskäigud veelgi rikastasid, ning oma Turu vaimliste kaaslaste korduvatele palvetele järele andes, andis Topelius oma kogu trükki. Viies väikeses vihkus ilmusid *Suomen kansan vanhoja runoja ynnä nykyisempiä lauluja*, nendest viimne vihk pärast tema surma (1831).

Samal aastal, kui Topelius'e esimene vihk ilmus (1822), immatrikuleeriti ülikoolis noormees, kes mitte alles mõne kodaniku- ja ametnikupõlve kaudu Soome talust polnud võrsunud, nagu näiteks Porthan (<Purtanen) ja Topelius (<Toppila), vaid otsekohe rahva seast oli tõusnud: Elias Lönnrot. Rootsi nime oli ta vanaisa tolle-aegse kombe järele soome kohanimest *Vahteroja* tuletanud. Becker'i juhatusel kaitsis Lönnrot oma väitekirja *De Väinämöine priscorum fennorum numine* (1827), milleks ta eriti Topeliuse materjali oli kasutanud. Väitekirja järg läks Turu tulekahjul kaduma; ülikooli üleviimine Helsingi katkestas tema õppetöö. Kuid see õnnetus andis temale võimaluse igatsetud teekonda Arhangeli laulikute kodumaale ette võtta.

Varasel suvel 1828. a. näeme noort filosoofiakandidaati, kes üliõpilasena koduõpetuse viletsa teenistusega pidi läbi ajama ja kes arstiteaduskonna oli valinud, et omale igapäevase leiva teenimist võimaldada, 100 paberirubla suuruse kapitaliga jala kogu Soomest läbi rändamas, lootus rinnas laulude töötatud maad näha. Ta jõuab Soome Põhja-Karjalani, kuid õppevaheaja lõppemise tõttu on ta sunnitud otse laulikute pärismaa rajade juurest tagasi pöörduma. Ka muidu ei olnud tal õnne: Soome Lõuna-Karjala ning Soome Ida-Karjala rikkaid lauluvarasid sai ta mööda minnes ainult riivata; kuid teatavas mõttes oli seegi õnneks, et ta neil leiukohtadel sel korral ei käinud, sest ta oleks siis vahest oma esialgsest sihist kõrvale kaldunud. Siiski leiab ta Soome Karjalast kauni kogu rahvalaule ja hakkab neid väikestes, lihtsates vihkudes avaldama pealkirja all *Kantele taikka Suomen kansan sekä vanhoja että nykyisempiä runoja ja lauluja* (I–IV,

1828—1831), ja pealegi omal kulul, sealjuures kõige tõsisemalt arstiteadust õppides ning oma võlga suurendades. Sagedasti puudus isegi „kõlbline toetus“, nagu see küllalt selgesti välja paistab eessõnast „Kantele“ viiendale vihule, mis rahapuudusel avaldamata jäi: „Paljud arvavad vahest, et säärane minu ülespidamine mitte kohane ei ole, kui ma nii vähe iseenese hea käekäigu eest hoolitsen, oma aja ja vähese raha ära raisates laulude kogumise ja trükkimise peale; mõned on mulle selles asjas isegi etteheiteid teinud. Võib olla, on see õige; olen ka ise mõnikord mõtelnud loobuda tööst, mis ainult vaeva ja kulu sünnitab. Kuid raske on oma loomusest loobuda, ja pärast loobumistki pöörame sagedasti tagasi, kuhu loomus sunnib.“

Samas eessõnas avaldatud otsuse, veel kord katsuda Arhangeeli kaupmeeste kodumaale jõuda, teostab ta suvel 1831, enne oma arstiteadusliste tööde lõpetamist; ta valib põhjapoolsema tee Soomest läbi ning jõuab juba koguni piiri lähedale, kus temale käsk järele jõuab Helsingi tagasi pöörata, et seal lahtipuhkenud koolera vastu võidelda. Ta kuulab sõna, ravitseb truilts haigeid, langeb isegi hirmsa haiguse küüsi, kuid võidab selle ja teeb arstiteaduse-doktori eksami.

Järgmisel suvel (1832) on ta jällegi teekonnal teispool piiri olevasse Karjalasse, lähebki üle piiri samal kohal, kus ta esimesel teekonnal tagasi pöördus, kuid suudab ajapuudusel ainult lõunapoolset laulu-piirkonna osa ja sedagi pealiskaudselt läbi uurida.

Vahepeal valis Lönrot arstina omale tegevuseväljaks kõrvalise ja majandusliselt mitte kasuliku Kajana maakonna, et kõige lähemas naabruses Arhangeeli rahvalaulikutega olla. Kuid oma kavatsetud külaskäiku nende juurde ei tohi ta otsekohe teostada. Tema kohalejõudmisel puhkes Kajanas hirmus nälja-soetõbi lahti, mille vastu ta talve läbi pidi võitlema ja mille ta isegi läbi tegi, surmaga võideldes. Alles sügisel 1833. a. võib ta kolmenädalalise teekonna kõige põhjapoolsemasse laulu-piirkonda ette võtta, kus viimaks tema kuue-aastased pingutused tasumist leiavad. Vuokkiniemi kihelkonnast Vuonise külast leiab ta 2 laulikut, kellest üks, Ontrei Vaninen, temale kõige suurema laulu, Sampo tsükluse, tervelt ette laulab ja teine, Vaassila Kieleväinen, mitmesuguste laulude kõige laialisema ühenduse ette kannab.

Kui vähe paljas juhus ning pime saatus Lönrot'i elutöö juures otsustavate teguritena esinesid, selgub kõige

paremini asjaolust, et tema mitte esimene ei ole, kes Vuokkiniemi eldoraado pinnale astus. Kaheksa aastat enne Lönnoti jõudmist oma püüete sihile (1825) oli ülalnimetatud Sjögren samma Vuonnise külla sattudes sama lauliku suust suure Sampo tsükluse ühes teiste lauludega üles kirjutanud. Ta oli riigi poolt nelja-aastase teekonna jaoks aineliselt varustatud, ja miski ei oleks teda võinud takistada avanenud allikat tühjaks ammutamast. Sellel uurijal oli muidugi avatud silm kõigele, mis ta oma teekonnal leidis; tema programm sisaldas uurimisi niihästi keeleteaduse kui ka etnograafia, arheoloogia, ajaloo ja statistika, koguni zooloogia, botaanika ja klimatoloogia alalt. Ent ta ei osanud koonduda, kus kõige väärtuslikum leid seda oleks nõudnud, vaid piirdus mõne pealiskaudse ülestähendusega, millest ta alles pärast Kalevala ilmumist mõne ärakirja Lönnotile saatis.

1833. a. septembrikuu lõpul Vuonnisest Kajanasse tagasi jõudnud, seadis Lönnot kõik temale tuntud laulud Väinämöise kohta järjekorda, nagu ta seda suvelgi oli katsunud Lemminkäise kohta käivate lauludega teha; samuti redigeeris ta pulmalaulud. Neist vähe üle 3000 rea ulatuvaist käsikirjadest ning teistest laulumaterjalidest seadis ta otsekohe kõiki kangelaselaule ühendava luuletuse kokku, n. n. *Runokokous Väinämöisestä*, mille lõpetamisest detsembrikuu algusel teatati, ühtlasi nimetades, et ta 16 laulus 5052 rida sisaldab.

Selle esimese soome rahvaeepose redaktsiooni saatis Lönnot 1831. a. asutatud Soome Kirjanduse Seltsile, mille pea-eesmärgiks oli tema laulukogusid toetada ja neid trükki anda. Kuid kevadel 1834. a. uut teekonda Vuokkiniemisse ette võttes ja Latvajärvi külas kõige tähtsama Arhangeeli laulikuga, Arhippa Perttusega, kokku saades, asus ta uuesti toimetamistööle ja lõpetas 28. veebruariks 1835. a. oma *Kalevala taikka vanhoja Karjalan runoja Suomen kansan muinosista ajoista*. See redaktsioon ilmus sama aasta lõpul ja sisaldab 32 laulus tervelt 12078 rida.

Veel kord teispool Soome piire käinud (1835), võttis Lönnot aastapikkuse teekonna (1836—37) kahes osas ette, ühelt poolt Põhja-Arhangeli piirkonnast läbi Lapimaani ja teiselt poolt Soome Põhja-Karjala kaudu Laadoga loodekaldani, kus algab Lõuna-Karjala laulu-piirkond. Siit leiab ta eriti palju lüürilisi laule, mille peale ta juba oma esimesel teekonnal Soome Põhja-Karjalas oma tähelepanu oli pööranud ja mida ta veel kahel korral (1838 ja 1839) uurimas käis. Nende ainete läbitöötamisel ilmus 1840. a.

Kanteletar taikka Suomen kansan vanhoja lauluja ja virsiä. Viimased moodustavad antoloogia kolmanda osa ja sisaldavad „Kalevalas“ mitte aset leidnud eepilisi aineid. Ka nõialaulud olid juba trüki jaoks toimetatud, kuid teised tööd takistasid teda neid välja andmast; alles tema viimaseil eluaastail ilmusid „*Suomen kansan muinaisia loitsuja*“ (1880).

Veel Soome vanasõnu (1843) ja mõistatusi (1844) välja andes võttis ta ka keeleuurimis-teenkondi ette laplaste, vepslaste, eestlaste ja votlaste juurde (1841—1844) ning asus varsti pärast seda võimalikult täielise soome sõnaraamatu redigeerimisele. Selleks otstarbeks laulu-piirkondade sõnavarasid täpsamalt läbi uurida lasta soovides, saatis ta suvel 1845 noore üliõpilase D. E. D. Europaeus'e välja, temale ülesandeks tehes muu seas ka laule üles kirjutada.

Europaeus rändas Kajanast Soome Põhja-Karjalasse ning sai Ilomantsi kihelkonnas, Mekrijärve külas, kus Lönnrot omal ajal ei käinud, rahvalauliku Simana Sisso-sega kokku, keda võib kõige paremate Arhangeeli laulikutega võrrelda. Teispool Vene piiri, Aunuse kubermangus ja eriti Soome Ida-Karjalas, mille Lönnrot oma esimesel teekonnal valetate saamise tõttu oli kõrvale jätnud, leidis ta uusi lauluallikaid, mis kogu tema tähelepanu enese peale tõmbasid. Nende leidude tähtsus selgub Lönnroti kirjast, milles ta nädala eest tagasi tulnud Europaeuse kogusid nimetab. Uute lauluteisendite korraldamine, kirjutab ta, andvat talle rohkesti tööd terveks kuuks; ühes tema enese 1836. a. saadik kogutud teisenditega pakkuvad nad „Kalevalale“ nii palju täiendavaid lisandusi, et varsti selle uut redaktsiooni tarvis minevat, mis senist kolmandiku võrra suurendaks.

Europaeus jätkas oma teekondi otsekohe, talvel 1845—1846 Aunuse ja Arhangeeli Karjalas ning kevadel 1846 Ilomantsis ja Soome Ida-Karjalas, et veel täiendavaid aineid „Kalevala“ uue väljaande jaoks neist küll kord läbikäidud, kuid mitte täielikult läbiuuritud laulu-piirkondadest tuua. Suvel 1847 rändas ta ühes mitmekülgse muinasuurija H. A. Reinholm'iga Lõuna-Karjalas ning Põhja-Ingeris. Peterburistki lõuna pool, Kesk-Ingeris, oli tal võimalus nädal aega viibida. Neid lõunapoolseid laulu-piirkondi kiideti temale juba tema põhjapoolsete teekondade ajal. Selgus, et need lauluallikad olid nii rikkalikud, et ta järgneval suvel (1848) veelgi samades Ingeri rajades rändas. Need kogud ei pakkunud mitte ainult rikkalikke

lisa-aineid kirjelduste täiendamiseks uues „Kalevala“ redaktioonis, eriti lüüriliste paladega, vaid isegi Kullervo eepilise laulutsükluse jaoks, mis „vanas“ Kalevalas katkendilise episoodina esines, pakkusid nad tarvilist materjali.

1849. a. „Kalevala“ teksti jaoks, mis 22795 rida 50 laulus sisaldab, olid ka mõned muud korjajad kolmekümnendail ja neljakümnendail aastail oma jagu aineid kokku kannud. Kuid mitte ainult neist, vaid isegi kõigist varasemaist ja hilisemaist kogudest, isegi Lönnoti omad kaasa arvatud, ulatuvad üle Europaeuse ülestähendatud laulud, arvu poolest umbes 2800. Tema läbiuuritud piirkondade hulka tuleb ka Novgorodi ja Tveri karjalaste asukohti lugeda, ehk ta viimaste juurest küll ainult mõningaid väheseid laule leidis.

Veel ühe mitmesuguste motiivide ja teisendite poolest ülikas lauluvara-koht pidi samale väsimata uurijale kasutatavaks saama. Et tema üleskutsed kestvale korjamistööle vastukaja ei leidnud, asus ta omal kulul teekonnale Kesk- ja Lääne-Ingeri ranna-piirkonda. Selle teekonna saavutuste ja tema pealekäivate üleskutsete tagajärjeks oli, et 1854.—1861. a. Soome Kirjanduse Seltsi 8 stipendiaadi poolt kogu Ingerimaa suure eduga läbi uuriti; viimne korjaja oli Lääne-Ingeris sündinud kirikuõpetaja poeg Oskar Groundstroem, kes pärast Ingeri rahvakooliõpetajate-seminari asutas.

Viiekümnendail aastail võeti Soomes mitte ainult Lõuna-Karjala, vaid ka Savo ning Põhjamaa piirkondades teiskordne korjamine ette. Isegi Lääne-Soome maakondadesse välja saadetud muinasvara-korjajaile tehti ülesandeks vanade laulude jäänuseid üles otsida. Nende korjamistööde kulud kanti suuremalt osalt Helsingi üliõpilaste organisatsioonide poolt, kuna isegi korjajate imetuseväärilise kokkuhoidmise juures Soome Kirjanduse Seltsi piiratud kapitali vaevalt jätkus töö jaoks piiri-äärsetel maaladel. Soome Kirjanduse Seltsi korraldusel 1831.—1861. a. korjatud lauluteisendite koguarv tõuseb üle 10,000.

Sellega jäi rahvalaulude korjamine kümneks aastaks seisma. „Kalevalat“ viimaste korjanduste põhjal veel kord ümber töötada ei kavatsetudki. Lönnot oli soome keele ja kirjanduse professori kohused oma peale võtnud (1853) ja väljateeninud professorina (1862) pühendas ta oma tegevuse soome sõnaraamatule (ilmunud 1866—1880) ning soome lauluraamatu uuendamisele. Europaeus, kes korjamistöö seisaku neljakümnendail ja viiekümnendail aastail lõpetas,

oli keelevõrdlemisele, kohanimedele uurimisele ja kranio-
loogiale andunud.

Uuesti ärganud huvi polnud enam peajasjalikult esteetiline, vaid teaduslik, kuid ta oli pealegi rahvuslikult põhjendatud. Teda äratasid kõige pealt välismaal avaldatud kahtlused „Kalevala“ rahvapärasuse kohta. 1866. a. lõpul esitas Dr. Otto Donner, pärastine võrdleva keeleteaduse professor ja Soome-Ugri Seltsi asutaja, Soome Kirjanduse Seltsile üksikasjalise kava iga laulu kõige täielikuma üleskirjutuse väljaandmise kohta in extenso, kus laulu üksikute ridade teisendidki joonealuste märkustena aset leiaksid.

Laulude teadusliku väljaande mõte ei olnud küll mitte uus. Juba 1834. a., kui käsikirjaline „Lauludekogu Väinämöise kohta“ Soome Kirjanduse Seltsi komisjonile läbivaatamiseks anti, leiti kriitiline kõikide olemasolevate teisenditega varustatud väljaanne tarviline olevat, kuid see ettevõtte tunnistati veel liiga varaseks. Seltsi nõudel „Kalevala“ uut redaktsiooni arvustades avaldab M. A. Castrén, kes ise Arhangeeli piirkonnas (1839) laule korjamas käinud, sama mõtte: „Kas ei maksaks vaeva ja kulu, pärastpoole väikesed laulud ning laulutsüklused, mis paremate laulikute suust juba üles tähendatud ja veelgi üles tähendatakse, trükki anda.“

Ka Donneri ettepanek leidis veel vähe arusaamist. Kuid ta ei jätnud asja suikuma, vaid hakkas (1871) kokkukogutud üliõpilaste-ringi kaasabil „Kalevala teisendite“ väljaandmist ette valmistama. Esialgu kirjutati ära ning korraldati kõik Kullervo tsükli lauluteisendid. Üks kaastöölisest, mag. phil. A. A. Borenius (Lähteenkorva), läks omal kulul Arhangeeli Karjalasse, et foneetiliselt täpsaid laulude ülestähendusi saada. Kuid tema kogu oli sisuliseltki nii tähtis, et järgmisel aastal Soome Kirjanduse Selts sinnasamasse suurema ekspeditsiooni tema juhatusel välja saatis, et täielisemat materjali nüüd vastuvõetud Donneri ettepaneku teostamiseks saada. 1877. a. käis Borenius samal otstarbel ka Soome Karjalas ning Ingeris. Aastail 1881—1883 võttis V. Porkka, pärastine soome keele lektor, Kesk- ja Lääne-Ingeris süstemaatilise korjamise ette, mis nende piirkondade varad alles täieliselt päevavalgele tõi. Teiskordsele korjamisele Ida- ja Põhja-Soome Karjalasse läksid välja Hj. Basilier (1884), K. Krohn (1884) ja O. Relander (1887); neist püüdsid esimene rahvakooli-inspektorina ja viimane seminari juhatajana hooletusse jäetud piiri-äärsete karjalaste haridust tõsta.

Lõuna-Karjala kõige suurema laulukogu alguse saatis (1887) kirikuõpetaja Ad. Neovius, kelle huvi selle töö vastu Sakkola kihelkonnas Borenius oli suutnud äratada; pärast sealt lahkudes võttis ta Lõuna-Karjala kõige parema naislauliku, Larin Paraske, mitmeks aastaks oma juurde ning sai sellelt kokku 1152 laulu enam kui 32000 reaga.

Laulude väljaande küsimuse oli 1879. a. Soome Kirjanduse Seltsi sekretär F. W. Rothsten jälle üle võtnud, kuna Donner oli soovitanud kõik olemasolevad teisedid ära kirjutada ja neid ära kirju algupäraste käsikirjadega võrrelda. Pärast selle eeltöö lõpetamist usaldati (1884) toimetusetöö Boreniuse ja Julius Krohn'i kätte. Esialgu töötasid nad koos, kuid pärastpoole jagati töö nõnda ära, et esimesel tuli Arhangel'i ning teisel ülejäänud teisedid redigeerida. Väljaanne võis esialgu ainult „Kalevala“ eepiliste osade teisedid sisaldada, kuid need pidid tervelt ära trükitama. Iga teisendi algusel pidid võimalikult täpsad teated leiukoha ja lauliku kohta aset leidma.

See viimne nõue sünnitas toimetajaile suurt vaeva. 19. aastasaja esimese poole käsikirjadel, välja arvatud Gottlund'i ja Reinholm'i omad, ja isegi suure keeleuurija Castrén'i kogudel puuduvad laulude teaduslikule uurimisele tingimata tarvilised andmed leiukoha kohta. Neid tuli otsida juhuslikkudest ääremärkustest, tihti puudulikku-dest reisikirjeldustest ning järjekorrast, milles laulud käsikirjas teineteisele järgnesid. Kui laulud olid kahel veerul kirjutatud, kusjuures teisele veerule sama aine hilisemad teisedid ära olid mahutatud, siis tuli isegi tindi värvi tähele panna, silmas pidades asjaolu, et teekonna kestes otsa lõppevale tindile alataa tuli vett juurde lisada. Mõned korjajad on vaevaks võtnud Soome Kirjanduse Seltsile puhta ning sisu järele korraldatud ära kirja valmistada, kahjuks oma algupäraseid käsikirju juurde lisamata. Mõned on sealjuures pealegi katsunud õigekirjutust ühtlustada. Mõni on isegi mitu teisendit kokku sulatanud, tahtes sellega nähtavasti antoloogia väljaandjale tööd edaspidiseks kergendada.

Kõige paremini saadi neid puudevaid koha-andmeid kätte uutel ülestähendamistel samade laulikute või nende järeltulijate juures. Kordamineku eelduseks oli asjaolu, et igal piirkonnal ja peaaegu igal külalgi erilised omapärasused laulus esinevad. Üksikute ridade võrdlev uurimine oli ülesanne, mis väljaandjailt kõige rohkem aega nõudis.

Nii paljude ettevalmistuste järele lootusrikkalt alustatud Soome Kirjanduse Seltsi väljaanne jäi parajasti enne esimese ande ilmumist Julius Krohn'i surma tõttu seisma; teine väljaandja astus rahvakooli-asjanduse teenistusse, mis tema täit tööjõudu omale nõudis. Ei leidunud kedagi, kes terves teisendite hulgas kodus oleks olnud. Tööd tuli veelgi jaotada üksikute laulualade järele, et tulevastele väljaandjatele, kes rohkes materjalis alles suure vaevaga pidid orienteeruma, töötamist üldse võimaldada. Aastal 1900 usaldati A. R. Niemile, soome rahvalaulu dotsendile ja Soome Kirjanduse Seltsi uuesti valitud sekretärile, soome lauluteisendite väljaandmine maakondade järele, välja arvatud Lõuna-Karjala ja Ingeri omad, mille kohta juba teine korraldus oli olemas. See väljaanne pidi kogu rahvalaulude materjali, mitte ainult eepiliste, vaid ka lüüriiliste ja maagiliste laulude oma, eneses koonutama. Vahepeal oli laulude ülestähenduste arv, eriti mis puutub igal pool Soomes saadud nõialauludesse, uuesti ärganud ekstensiivse ning intensiivse korjamistegevuse tõttu, millest sajad maaelanikud osa on võtnud, alatasa tõusnud, nii et üksikute numbrite arv praegu umbes 45000-ni ulatub.

Viimastest korjamistest kõige laulurikkamates maakondades teispoole piiri on erilise tähelepanu vääriksid U. Karttuse kogud Aunuse Karjalast ning proua Fanny Pajula omad Põhja-Ingerist¹⁾, V. Alaya suurepärased ülestähendused Ingerist ning Väinö Salmise korjamistegevus, kelle töö ulatus laiemale kui kellegi muu korjaja oma. Suuremaid laulukogusid on ka mõned Arhangeeli ning idapoolse Soome Karjala vanemate laulikute järeltulijad, kaupmees J. Marttini ja kirjanik J. Härkönen, Soome Kirjanduse Seltsile saatnud.

Aastal 1908 ilmusid A. R. Niemil toimetusel „Soome rahva vanade laulude“ esimest osa moodustavaist „Arhangeeli kubermangu lauludest“ (*Suomen kansan vanhoja runoja*, I: *Vienan läänin runot*) 1^{1/2} köidet, mille sisuks on sellest maakonnast pärit olevad „Kalevala“ eepilised laulud. Väljaandja kolmeaastane reis välismaal pani jällegi töö seisma. Juurde tulid majanduslikud raskused Soome Kirjanduse Seltsi intensiivse tegevuse tõttu. Enne ilmasõja lahtipuhkemist pandi rahvuslik subskriptsioon toime, millele üle 400 allkirja kogunes, nii et suure teose lõpetamist

1) Esimene naiskorjaja oli Charlotta Europaeus, suure laulukorjaja öde, kellelt S. K. Selts aastatel 1848—1855 mitu saadetist sai.

viie aasta jooksul võis loota. Ilmusid jällegi (1915—1916) kaks köidet Lääne-Ingeri laule (*Länis-Inkerin runot*) Väinö Salmise ja Vihtori Alava toimetusel ning kaks köidet hämelaste laule (*Hämeen runot*) eriaandena üheskoos Häme üliõpilaskogu väljaande seeriaga (*Hämeen muistomerkkejä I—II*) ja peale selle veel Arhangeeli laulude teise köite teine pool; kolmanda ja neljanda köitega (1919 ja 1920) oli see osa lõpule viidud. Viimaseil aastail on soome rahakursi langemise ja trükitööde alatasase kallinemise läbi uus rahaline kitsikus tekkinud, mis selle kavatsatud, enam kui kahekümnest köitest koosseisva teose väljaandmist takistab. Subskriptsioonile allakirjutajate valmisolek, palju kõrgemat summat maksta, ning muud toetused võimaldaksid iga aasia vähemalt ühe kuni kahe köite väljaandmist. Kui kogu töö kord valmis on, siis avaneb ka välismaalasele võimalus isiklikult kõiki teisen-deid ning üksikasju uurida.

Esiolgu võib iga soome keele oskaja täieliselt välja-antud Arhangeeli laule uurida, mis on aluseks „Kalevala“ vanemale redaktsioonile. Nende vahekord esimese kujuga, *Runokokous Väinämöisestä*, on juba A. R. Niemi poolt (1898) üksikute ridade kaupa selgitatud; lähemas tulevikus oodatakse tema sulest „Kalevala“ vanema redaktsiooni analüüsi. Enne lõplikule 1849. aasta „Kalevala“ üksikute ridade seletamisele asumist tuleb veel vahepeal ilmunud Kanteletar'e nimelise antoloogia mitmesugused redaktsioonid põhjalikult läbi uurida.

Kuid soome lauluteisendite kogu väljaande pea-ots-tarbeks ei ole mitte viimaks Lönnoti töö selgitamine, vaid laule endid käsitava uurimise edendamine, et nende are-nemist rahvalaulus kõikepidi selgeks teha ja niipalju kui võimalik iga laulu esialgset kuju, tekkimiskohta ning -aega kindlaks teha. Algujusse tagasi viidud muistsetel lauludel peab olema palju suurem tähtsus kui teadusliku uuri-mishimu rahuldamine. Oma iludusega rikastavad need meie ilukirjandust ja pakuvad uusi lauluallikaid taide- kirjanikkudele.

II.

Vana Soome laul esineb kirjanduses 17. aastasaja keskpaigast alates *runo(t)* nime all. See teaduslik akadeemiline nimetus põhjeneb liitsõna „*runoinlaulu*“ vael arusaamisel. Vanemates teostes leiame *runoi*l „luuletaja“ isikliku tähenduse olevat. Sama tähendus on sõnal järje-

kindlalt ka rahvalauludes, välja arvatud mõned uuemad ülesthendused, milledes korjajate alatasa tarvitatud oskusõna ka rahvalaulukute poolt vastuvõetuna esineb.

Vana rahvalaulu mõõduks on, nagu juba tähendatud, neljajalgne troheus, ilma et teda salmideks jagataks. Värsimõõdu vahekorid välte ning rõhuga on päris isesugune. Et seda ära seletada, tuleb tähele panna, et soome ja eesti keeles pearõhk alati sõna esimesele silbile langeb ja et keele vanemal arenemis-ajajärgul väljaspool esimest silpi pikka täishäälikut või sellega üheväärilist kaksikhäälikut ette ei tulnud, s. o. loomu poolest (natura) pikk silp ei esinenud.

Esimene värsijalg välja arvatud, mida eeltaktina vabamalt käsitati, maksab soome rahvalaulu mõõdule järgmine peareegel: tõsus ei tohi lühikest pearõhuga silpi esineda, langus jällegi ei tohi loomu poolest (natura) ega seisukoha poolest (positione) pikk pearõhuga silp aset leida. Et seda seadust selgitada, seame Kalevala esimese värsi sõnad igasse võimalikku järjekorda:

- 1) miele|ni minun te|kevi;
- 2) miele|ni te|kevi | minun;
- 3) teke|vi mie|leni | minun;
- 4) teke|vi mi|nun mie|leni;
- 5) minun| teke|vi mie|leni;
- 6) minun| miele|ni te|kevi.

Esimene rahvalaulus ning trükis tarvitatud värsikuju on täiesti seadusepärane. Teises, kolmandas ja viiendas teisendis esinevad lühikesed rõhulised silbid *mi-* ning *te-*, kolmandas, neljandas ja viiendas jällegi pikk rõhuline silp *mie-* nimetatud seaduse vastasel viisil. Veata on sellevastu kuues teisend, ka tõsus seisva lühikese rõhulise *mi-* poolest, sest et esimene värsijalg välte ning rõhu suhtes ükskõikne on. Selles värsijalas on isegi teatav silpide arvu suurendamine lubatud: Kuues teisend oleks korrapärane ka väikese lisandusega esimeses värsijalas.

Minun nyt | miele|ni te|kevi.

Kui enestele hariliku küsimuse ette seame, kas vana rahvalaulu mõõdu aluseks on välde või rõhk, siis on vastus järgmine: langus maksab ainult sõnasilbi välde, kuid tõsus tuleb niihästi välde kui ka rõhk arvesse võtta või jällegi mõlemad üheskoos tähele panema a jätta. See viimane, ebaloogilisena paistev nõue on muusika seisukohalt kergesti arusaadav. Rõhuta lühikest silpi võib lau-

lus kergesti pikendada, nagu näit.: *tē ķēvi* lauldakse *tē ķēvi*. Teisiti on lugu soome keeles pearõhuga varustatud lühikese silbiga. Uemas rahva- ning kunstluules mõjub ühekülgne rõhu arvessevõtmine halvasti ja tekitab isegi veidraid arusaamatusi. Kui näit. *tule, tule, kultaseni* (tule, tule, mu kullake) lauldes hääldada nagu *tuule, tuule, kultaseni*, siis muutub ju lause tähendus (puhu, puhu, mu kullake).

Riimi asemel tarvitatakse vana-soome luules, nagu juba tähendatud, järjekindla kaunistamis-abinõuna alliteratsiooni. Lauluvärsis algavad harilikult kaks ja vahest isegi kolm sõna sama kaashäälikuga, kusjuures isegi algtäishääliku *spiritus lenis* (') kaashäälikuks peetakse. Ka püütakse järgneva täishääliku sarnasust taotada.

Ehk küll vana-soome luule salme ei tunne, siiski ei seisa laulu värsis üksi omaette. Harilikult on iga värsis, milles peab esinema täieline lause või lause osa, teise värsiga ühendatud, milles sama mõte sarnastes sõnades väljendub. Peavärsile võib enam kui üks paralleelvärsis järgneda. Mõnikord piirdub parallelism ühe värsi kahe poolega või esineb isegi kaksikvärsi ulatusel. Paralleelvärsis ei tarvitse tervele peavärsile vastata, vaid see võib ühele osale sellest rikkamat luulelist värvi anda. Sõnõnõümsele sõnale lisatakse sealjuures tihti uus täiendus sõna juurde, mis mõttekäiku edasi viib. Paralleelvärsis läheneb sel juhtumisel jätkuvale värsile, mis paralleelvärsigi aset võib täita. Pikemaid värsiridu ilma parallelismita leiame ülesarvamistel, kokkukuhjamistel, läbipõimimistel ja juurdelisamistel.

Laulukuju on kõikidel vana rahvaluule aladel samane. Harilikult tehakse vahet eepiliste ja lüüriliste laulude vahel, sõna kõige laiemas mõttes. Kuid piiri pole nii kerge tõmmata, kui näiteks jutustust esimeses ning meeoleu kolmandas isikus ette kantakse. Peale selle vahelduvad värsid kummastki alast isekeskis alalõpmata, mõõdu samasuse tõttu.

Kolmanda liigi moodustavad maagilised ehk nõialaulud, mida harilikult ei laulda, vaid loetakse, retsiteeritakse, ei mitte skandideerides, vaid loomuliku rõhuga rutuliselt ja siiski ühtepuhku selgesti välja rääkides. Nad sisaldavad niihästi eepilisi kui ka lüürilisi palasid ning vahetavad elavalt värsse eepiliste ja lüüriliste lauludega.

Ka on suurele osale vanasõnadest ja mõistatustest laulukuju antud, mille tõttu nad siis ka lauludesse said

tungida. Vanasõnade ja lühikeste didaktiliste laulude vahel on tihti raske vahet teha.

Missuguseid võimalusi vana rahvaluule arenemisele ainus ja ühine lauluvärss pakkus, tuleb igas üksik-uurimuses küllalt selgesti nähtavale.

Soome laulu-piirkonda võib kõige pealt Lääne-Soome ning Ida-Soome osadeks jagada.

Lääne-Soome laulu-piirkond langeb ühte Lääne-Soome murde-piirkonnaga. Nende murrete peatunnuseks on häälik *ð*, mis püsinud samal kujul, või mille aset täidavad *r* või *l*. Sellesse piirkonda kuuluvad järgmised maakonnad: Uusimaa Helsingi ümber, Pärís-Soome (Varsinais-Suomi) Turu ümber, Satakunta Porist Tampereni, Hämeenlinna kuuluv lõunapoolne osa Hämost ja Lõuna-Põhjamaa Vaasa ümber.

Ida-Soome laulu-piirkonda, mille keeletunnuseks on *ð* hääliku kadumine, võib jagada niihästi lääne-ida kui ka lõuna-põhja sihís. Läänepoolsetesse piirkondadesse kuuluvad savolaste asundused, kelle vanemateks asukohtadeks on Lõuna-Savo Mikkelí ümber. See soome suguharu ei ole mitte ainult nende eneste tagamaa Põhja-Savos Kuopio ümber, vaid ka Häme ja Karjala omad Jüväskülást ning Joensuust põhja poole kui ka suurema osa Põhja-Põhjamaast, nimelt Kajanast Ouluni oma alla võtnud. Savo piirkonda kuuluvad veelgi mõned kihelkonnad Kirde-Satakuntas ning Lõuna-Põhjamaal Lappajärvi kihelkond. Lõpuks on savolased metsa-piirkondi Rootsi-Norra piiri ääres, eriti Vermlandis, harinud ja kultiveerinud.

Idapoolsetest laulu-piirkondadest, kus peajasjalikult karjalasi elab, ulatuvad lõunapoolsed Narvast Soome lahe ranna kaudu Peterburini ja sealt Laadoga kallast mööda Sortavala lähedale. Esimest piirkonda kutsutakse Pärís-Ingeriks (Varsinais-Inkeri) ning ta jagatakse harilikult veel Lääne-Ingeriks (täpsamalt Narvusi ja Soikkola) ning Kesk-Ingeriks (täpsamalt Hevaa ja Venjoki). Viimast kutsutakse Karjala maakitsuseks (Karjalan kannas). Ta jaguneb kaheks poliitiliselt lahutatud piirkonnaks: Põhja-Ingeriks ning Soome Lõuna-Karjalaks.

Põhjapoolsed Karjala laulu-piirkonnad lagunevad Laadoga kirde-kaldast Soome-Vene piiri mööda laiali. Kuni Vaasa laiusekraadini koondub laul enam Soome poolele, kuid läheb siis üle piiri n. n. Taga-Karjalasse ning lõpeb Torneo laiusekraadil.

Soome Karjalas võime vahet teha Soome Ida-Karjala (Suistamo ja Suojärvi) ning Soome Põhja-Karjala (Kesälahti, Ilomantsi j. t.) vahel, mida sagedasti lühemalt Idaning Põhja-Karjala piirkondadeks hüütakse.

Taga-Karjalas järgnevad teineteisele Põhja-Aunuse (Himola ja Repola) ning Arhangel'i laulu-piirkond. Viimses, kust suurem ja tähtsam osa Kalevala materjali pärit on, teenivad tähelepanu peale piiri-äärse maa-ala lõunas ka Vuokkiniemi ning Uhtua kihelkond, eriti veel kaks küla esimesest, Latvajärvi ja Vuonninen, kui erinevate laulu-laadide esindajad.

Ülesloetud laulu-piirkonnad on rahvaluule eriliike väga mitmesugusel määral alal hoidnud.

Lääne-Soome piirkonnast on meil väike arv eepilisi laule, mis oma alalhoidumist erilistele olukordadele võlgnevad, nagu käsikirja-leidudele, kohalikkudele traditsioonidele või pidukommetele. Lüürilised laulud on esitatud peaaesjalikult hällilaulude näol, mida tegelikult uinutamise otstarbeks kasutatakse. Tegelik nõue on ka nõialaule elus hoidnud, nii et neid viimaseilgi aastakümneil tuhanded teisendid rahvasuust üles on kirjutatud.

Savo piirkondadest on veel aastasada tagasi eepilisi ning lüürilisi laule leitud, ehk küll piiratud arvul. Nõialaulude rohkuse poolest ei ole savolased mitte ainult läänsoomlastest, vaid isegi karjalastest ees.

Lõunapoolsetes Karjala piirkondades on nõialaulud väga väheselt esitatud. Sellevastu leiame siin võrratu suurel arvul eepilisi ja lüürilisi laulumotiive ning teisendeid. Pärís-Ingeris on ülekaalul eepiline ollus, Karjala maa-kitsusel lüüriline. ●

Põhjapoolsetes Karjala piirkondades jääb lüüriline luule varju, välja arvatud Ilomantsi kihelkond Soome Põhja-Karjalas; ainult pulmalaulud omavad ka Taga-Karjalas tähtsat kohta. Nõialuule järgneb rohkuse poolest otsekohe eepilisele, mille päralt siin vastuvaidlemata esimene koht on pikkade ja ilusate kangelaselaulude tõttu, mis lääne ja lõuna pool vähemal arvul ning lühemal kujul esinevad.

Eepiliste laulude alalhoidmise määra mitmekesisus põhjeneb osalt laulikute soo ja vanaduse lahkuminekul. Kuna lõuna pool peaaesjaliselt noored neid mitte ainult lüürilisi, vaid ka eepilisi laule alal hoiavad, esinevad põhjapoolsetes piirkondades eepiliste laulude ettekandjana vanad mehed.

Selle isikulise vahe juurde tuleb lahkuminek veel ettekandmis-laadis. Kuna neid ühe või mitme esilaulja üksikuid värsse kooris kordavad, laulavad vanad mehed kahekesi.

Viimse ettekandmis-laadi juures peetakse iseloomustavaks, et laulikud üksteise käsist kinni hoiavad. Arhangeeli laulikute „algsõnades“ leidub sagedasti abilise poole pööratud üleskutse, „kätt kätte, konksu konksu sisse, sõrmed sõrmede vahele panna“. Raamatutest ja postkaartidelt laialt tuntud päevapildistus kujutab kaht venda Arhangeeli Karjalast laulmas vastamisi istudes ja teineteise käsi hoides. Kuid päevapildistaja ning pildi esimene avaldaja, I. K. Inha, rõhutab oma teoses „Kalevalan laulumaailta“, et seesugune olek laulu ajal kujutatud vendadele tundmatu olnud. Ühes kirjas seletas ta, et päevapildistamisel Kalevala kooli-väljaannetes leiduv pilt eeskujuks on võetud ja et tema mitmel pool asja kohta järele pärides alati vastuseks saanud, et säärane olek Arhangeeli Karjalas täiesti tundmatu olevat.

Nimetatud pilt on itaallase G. Acerbi reisikirjeldusest (1802) võetud, kuna seal tema aluseks oli joonistus tema kaaslaste, rootslaste A. F. Skiöldebrand'i teoses. Selle viimase kirjelduse järele otsustades on algupärane teekonnal Vaasa ja Oulu vahel joonistatud.

Seesugust kahekaupa laulmist on varemini juba Porthan kirjeldanud, kellel nähtavasti võimalus oli oma Viitasaari kodu-kihelkonnas (Jüväsküläst põhja pool) seda tähele panna.¹⁾

Porthan nimetab ka laulu saatmist keelpilli abil, mis tarbekorral iga värsirea kordaja aset võib täita.²⁾

Soome lauludes tarvitatakse keelpillide jaoks kaht nimetust: *kantele* ja *harppu*. Esimene on balti (leedu keeles *kankles*), viimne skandinaavia (rootsi keeles *harpa*) keeltest laenatud. Nad esindavad keelpillide eriliike, millest esimest hoitakse mängu ajal kaalus, teist loodis.

1) „Cantores vel juxta se invicem sedent, vel ex adverso, ita propinqui ut dextras conjungere possint et genua, dextrum scilicet unius et laevum alterius, quibus manus concertas fulciunt, et sub canendi opere corpus lente movent, quasi capite vellent caput contingere.“

2) „Quoties solenni cantu se populares nostri oblectant, lyrae etiam occurrentes adjungere libenter solent; si itaque copia est citharoedi periti, ille vocem cantantium fidibus comitatur. Si unus tantum cantat, citharoedus Adjutoris praestat vicem, modum musicum Adjutori attributum, lyra repetens, tacente interim cantore.“

Esimest neist kutsutakse ka veel *vaskikantele* (vaskkeeltega kannel) ning teist *jouhikantele* (jõhvkeeltega kannel, vibukannel), eesti keeles *rootsi kannel*.

(Järgneb.)

Talutuba

kõrvaliste hoonetega XIX aastasaja viimasel poolel
Saunja külas, Jõeletme kihelkonnas.

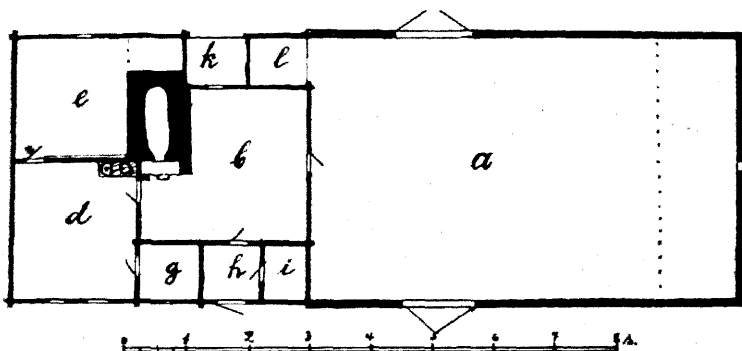
Elumaja kuulub inimese igapäevaste tarviduste hulka. Sellepärast on elumaja ja selle sissesead osa inimesest. Temaš peegeldub tihti inimese arenemise ilm, sest mis-suguses elumajas ta elab, kuidas ta oma elumaja sisse seab, missuguseid mõnused võib leida ta oma kodus jne., selle järele võib otsustada inimeste nõuete ja osalt ka arenemise üle.

Elumajade ehituseviis muutub ühes inimese arenemi-sega. Endisest kojast (püstköögist) praeguse talutareni on suur samm, niisama suur kui vahe kojaelaniku ja praeguse riigikodaniku vahel. Nagu inimesed praegu arenemises ei ole ühel astmel, niisama pole ka nende elumajad, iseäranis taluoad, mitte ühesugused. Kes meie kodumaal laiemalt ringi käinud, on võinud ka tähele panna, et igas külas on talud iseplaani järele ehitatud. Leidub tihti külasid, kus talutubadel üks ja sama ehituselaad mõõduandev. Teises kohas läheb üksik talumaja teistest lahku ja lähemal vaat-lemisel võib ka tähele panna, et talu peremees oma arene-mises kas vaimlises või varanduslises suhtes teistest naabritest eraldub, või on ta jälle sisse rännanud teisest-kolmandast külast. Vahel võib märgata, et talu, mis oma tubade sisseseadega suuremat lähedust pakub, oma ümbruses teistele taludele eeskujuks on olnud või uute majade ehitamisel niisugune elutuba teistele ees-kujuks saab.

Meil eestlastel on palju talude ehituseviisisid. Kes vaevaks võtaks Eestit ühest servast teise läbi käia, leiaks eri-ehituselaadilisi talumaju suurel hulgal, olgugi et vahest üldine välimine kuju on peaaegu sarnane. Taludes, kus karjakasvatamine paremal järjel, on ruumide sissesead muidugi teine kui neis paigus, kus karja peale suuremat rõhku ei panda. Lõuna-Eestis, kus põllusaaduste peasaak on teissugune (lina) kui Põhja-Eestis (kartul), on ka üldine

ruumide jaotus teine. Hoosal uurimisel võib ruumide jaotuse järele tabada taluperemehe peahuvi.

Ehituselaadide käsitlemine, nende tekkimise põhjuste uurimine ei ole Eestis eestlaste eneste poolt veel tarvilist tähelepanu leidnud. Miks see nii, on raske seletada, kuid igatahes ei taha nõus olla V. Ernits'a väitega, „et madala haridusega rahvad iseene olemise vastu teadlikku, teaduslikku huvi ei tunne, nii et nende elu rohkem arenenud rahvad uurivad ja tähele panevad, kelle eristunud teaduslikud huvid juba omast rahvast üle ja mööda ulatuvad“.) Osalt näibki tõesti nii olevat, sest eestlaste poolt ei ole seni ühtki tähtsamat tööd Eesti ehituselaadi üle ilmunud. Eesti talu elumaja väikese kirjelduse tõi Rosenplänter oma „Beiträge“ 11. andes (1818. a.). Sellevastu on võõrad

„Tõnu“ elumuplaan.

a — rehealune; b — rehetuba; d — eeskamber; e — tagakamber; g — sahver; h — koda; i — sahver; k — ungas; l — aganik.

Eesti talumaja rohkem käsitanud; viimastest oleksid nimetada: soomlane Dr. A. O. Heikel (Die Gebäude der Tschermischen, Mordwinen, Esten und Finnen, Helsingfors 1887), soomlane Dr. U. T. Sirelius (Finnisch-Ugrische Forschungen'ides 1906—1911), venelane Solodovnikov (Жилище эстонцевъ въ его постепенномъ развити, Временникъ Эстляндской Губернии II, Ревель 1895); ka vene rahvateadlane Charusin on kirjanduse põhjal Eesti ehitusi käsitanud.

Seni olid eesti haritlased enamasti arstid, advokaadid ja pastorid; vähesed kuulusid kodumaal kooliõpetajate hulka, kuna insenerid ja ehitusemeistrid valgusid Vene-

1) „Eesti Kirjandus“ 1918—1919, lhk. 219.

maale, kus teenistus oli palju suurem. Ei olnud viimastel aega pöördä sellepärast tähelepanu Eesti ehituseviiside peale, — teisi aga ei huvitanud ehituselaadi tähelepanemine. Praegu, kus kasvamas Eestis igas harus teadusemeeste arv, on loota muidugi põhjalikke uurimisi praeguste ja just endiste elamute ja nende ehituselaadide kohta.

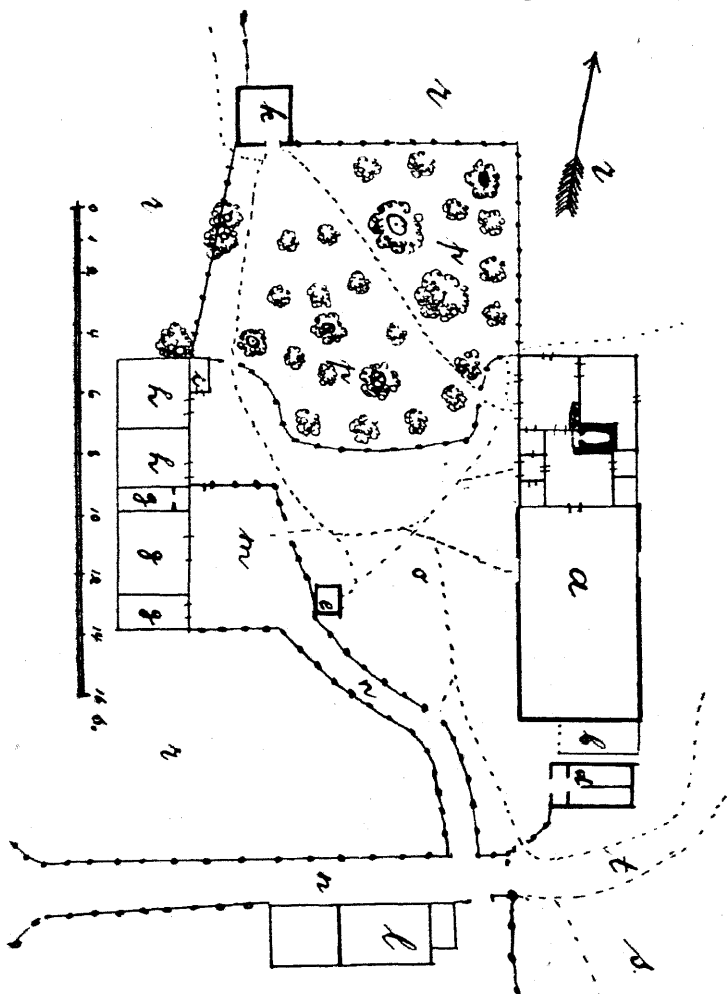
Et üksikut ehitusekivi tuua tulevasele suuremale Eesti talutubade kirjeldusele, toon siin ülevaate vanemast talu elumajast ja selle kõrvalistest hoonetest, nagu seda võis leida veel aastat 20 tagasi. Kirjeldatav elumaja oli Harjumaal, Jõelehtme kihelkonnas Saunja külas („Tõnu“ talu). Ta on ehitatud möödäläinud aastasaja 70-dail aastail, kui ühised väljad külades kadusid ja talud kruntidesse aeti. Umbes samatüübilised olid kõik taluelamud selles Saunja küla osas, n. n. Saura külas. Praegu on kõik vanemad ehitused kas ümber ehitatud või maha kistud, sest noorematele inimestele jäid need tingimused, mis neis valitsesid, liiga kitsaks. „Tõnu“ endine elamu ehitati ümber rehtoaks ja saunaks, kuna elamiseks on vana toa lähedal otsarbekohasemad uued ruumid.

*

Talu elumaja jaguneb kolme suuremasse jakku: tuba, selle ühel pool otsas kambrid ja teisel pool rehealune (reiialune). Tuba on kõige tähtsam jagu, sest vanemal ajal oli tema ümber kõik elu koondatud. Talvel oli tuba ainuke elukoht, kuhu kõik perekond suure ahju ümbrusesse kogunes sooja otsima, sest kambrid olid siis külmad ja neid ruumisid tarvitati ühe või teise asja panipaigaks. Suvel sellevastu koondus elu rohkem kambritesse.

Koda. Tuppä pääseb läbi koja. Kotta viib nelja jala laiune ja viie jala kõrgune uks, mille all üks palgikord kõrge uksepakk. Koja uks käib raudhingedel, kuid mõnel naabritalul on koja uks veel puust s a g a r a t e l, s. o. ukse tagumine servapuu on ümmargune, kaunis jäme; selle alumine ja ülemine ots käib tarbekohastes puust tehtud ringides, mis tugevasti seinä külge on kinnitatud. Alumine servapuu ots liigub puuklotsil, millele lohk sisse tehtud. Puusagarad kriunuvad kuival ajal, kui ust lahti teha, mispärast vist tähendatud talul koja uks raudhingedele on asetatud. — Uks käib kinni puust lingiga, mis seinä löödud puust noka taha käib ja seestpoolt uksest läbi käiva paela abil lahti tehakse. Seestpoolt kinnitõmbamiseks on puust käepide ukse külge kinnitatud. — Väljaspool on kojaukse all suur lai paekivi.

Koda on väike, umbes 5 jalga lai, 7 jalga pikk, kiivist pörandaga. Ühel pool on sahvri tagumine sein, mis

- Tõnnu talu
hooned.
- a — elamu
 - b — kuurilane
 - d — kelder
 - e — kaev
 - g — laudad
 - h — aidad
 - l — pilma-ait
 - k — köök
 - l — naabritalu laudad
 - m — karja-aed
 - n — tänavad,
 - o — õu
 - p — rothaed
 - r — pollud
 - s — naabritalu pollud
 - t — tee
- aiad
..... teerajad

laotud üles palgiotstest, kahe püsti oleva piidataolise puu vahele; teiselt poolt läheb madal uks sahvrisse, kus üht või teist söögikraami hoitakse või vahest ka tööriideid peetakse. Mõlema sahvri lakka on mitmesuguseid tarbepuid — äkkepulki, reekodaraid, vankriredeli-pulki, peerukimpe jne. loobitud, kus nad vihma ja lume eest kaitstud.

Kojast otsekohe edasi viib uks tupp. Toa uks on kahekordne: väljaspool on altuks (laetuks, laaduks, sanguks), seespool pärisuks. Altuks on sama suur kui pärisuks, vähe üle 3 jala lai, jalga 5 kõrge, kuid ülevalpool osas on umbes poolteise ruutjala suurune auk, kust suits välja läheb, kui ahju köetakse või leel keedetakse; siit paistab ka valgus tupp. See altuks on omapärane leidus: alt ei tule külma tupp, sest ukse alumine pool hoiab seda tagasi, pealt ei lähe niipalju soojust välja — ukse ülemine serv hoiab teda alles; keskelt, kus õhu liikumine õige väike, võib kihina allarippuv suits ukse-august vabalt välja tungida. (Tihti on altuks peal ilma auguta ja katab ainult alumist ukse vahet, olles pealt täiesti lahti.)

Altukse järele tuleb toa-uks. Ta on kõrge künnisega, umbes poolteist jalga põrandast kõrgemal. Väljaspool ust on raud-käepide, millega uks väljatuleku korral kinni tõmmatakse. Käepidemest vähe üleval, käepideme laiakslöödud otsast, käib august läbi ukse triikkel, mis seespool oleva lingi konksu tagant üles tõstab, nii et ust võib avada. Sekssamaks otstarbeks käib ka käepideme küljest peenike nõör lingi otsa külge, et linki tarbekorral nõõriga kergitada.

Tuba. Tuba on pime, sest paari ruutjala suurune aken ei anna kuigi palju valgust, iseäranis sellepärast, et aknaklaasid suitsust ja tahmast tuhmiks on läinud. Kui toas päeva-ajal midagi teha, siis peab uks tingimata lahti olema, nii et altuks on ainult külma kaitseks.

Tuba on kaheks otstarbeks: esiteks elamiseks ja teiseks viljakuivatamiseks. Neid tingimusi tähele pannes on tuba ka ehitatud. Teine otstarve on rohkem mõõduandev olnud. Viljakuivatamine nõuab kõrget ruumi. Sellepärast on tuba ka 19—20 palgikorda kõrge (umbes $1\frac{1}{2}$ sülda). Tuba on umbes $2\frac{1}{2}$ sülda lai ja sama pikk. Põrand on paekividest, mis mitmesuguses suuruses ja kujus nii on kokku seatud, et kuhugi paljast kohta ei jääks. Aja jooksul on kivid, mis enne suured olnud, katki taotud. Ahju pool küljes lee lähedal on põrandas lai raudkivi puulõhkumise jaoks. Ahju ees ukse taga on põrand vähe kallak;

selle keskpaigas on väike lohk, kuhu põrandale sattuv vesi nõrgub ja kust teda kerge on välja tõsta.

Toa kambripoolses seinas on suur paekivist ahi, mille pikkus umbes 6 jalga, laius 5 jalga, kõrgus eest ka 5 jala ümber. Ahjuruum, kus hagu võib põletada, ei ole mitte pooltki nii suur: see on umbes 4 jalga pikk, $2\frac{1}{2}$ jalga lai ja paari jala ümber kõrge. Suurem jagu ahjust on paksust paekivist seinad, mis kunagi läbisoojaks ei saa; ainult rehepeksmise ajal lähevad seinad vähe leigeks. Kuid siiski annab see ahi tarvilist soojust, kui mitte seinte läbi, siis ometi kerise kaudu. Keris on ahjuruumi kohal umbes $3\frac{1}{2}$ jalga lai ja $4\frac{1}{2}$ jalga pikk. Ahjuruumi kohale pannakse põigiti ahjuseinte peal olevatele simssidele 4 malmi, enamasti kandilised 4—5 tolli läbi mõõta kolme jala pikkused raudlati-otsad. Nende malmide peale pannakse esiteks suuremad vahekivid, nii et nad malmide vahelt läbi ei kukuks, ja nendele loobitakse teised kerisekivid mitmesuguses suuruses, kus nad niikaua seisavad, kui nõega ummistuvad ja sellepärast jälle peab kerist puistama, s. o. kivid maha loopima, kusjuures nõgi maha pureneb, ja siis uuesti jälle peale loopima. Kerisekiva on ahju kohal 2—3 jala paksune kiht. Ahju küttes lähevad kivid tuliseks (ahi loetakse siis tarviliselt köetuks, kui malmid ja vahekivid valgeks muutuvad), ja annavad tüki aega peale seda soojust välja. Kerisele pannakse peale ahjukütmist kuivama ka üht ja teist asja: märgi kindaid, sukki, kapukaid, sokke jne.

Kerise kohal on igal pool ümberringi kivimüür. Välimisel küljel on aga ainult paekivid serviti randiks pandud, et kivid maha ei veereks. Randist väljapoole on ahjupealne umbes $1\frac{1}{2}$ jalga lai ja peaaegu ahju pikkune, laiadest paekividest. Ahjuotsa poolt läheb ahjupealne libamisi vähe kõrgemaks umbes pool jalga, sünnitades nagu tarvilise pea-aluse. Ahju peal on hea külma ajaga ennast soendada. Tihti on ahjupealne ka ühele vanemale inimesele magamispaiaks. — Ahjuotsel ahjusuu kohal oleval jalapaksusel keriserandil hoitakse päeval lamp, tikutoos jne., kuna ahjurinnas, s. o. ahju välimise nurga kivide vahel õhtul peerg põleb.

Kerise kohal lae all, umbes neli jalga kõrgel, on kahe müüriserva ja kerise välisest nurgast üles käiva puuposti peal kerise suurune paas kaitseks, et palavus ja vahest kerisest läbi tungivad sädemed puust laele viga ei teeks. Pae peal kuivatatakse puid, vahest tooreid laastusid ja sü-

gisel linnaseid. Pae alumine pool ja kivist seinad pae ning kerise vahel läigivad ja tolgendavad nõest.

Ahju ees, ümmarguse, harilikult vana katkise paja servaga randitud ahjusuu all ja kahel pool kõrval on nelja jala pikkune ja kahe jala laiune tuhaga täidetud leed, kolle, kuhu ahjust, iseäranis leivategemisel, söed ja tuhk tõmmatakse. Lee välimises otsas ja kambripoolisel küljel on lõukad, mis paksust, umbes paari ruutjala suurusest siledast pae-kivist, põrandast umbes 8–10 tolli kõrgemal. Lõukad on istumiseks, iseäranis kambripoolisel küljel, kus ahju küttes alati istutakse, kuna välimine lõugas ka heaks panipaigaks võib olla ämbritele, vannile jne. Lee ees, kahe lõuka vahekohas on lee-auk, umbes paar jalga lai ja niisama pikk. Sinna auku pühitakse prügid, haokubudest varisenud lehed, raad jne., kust neid kerge on kätte saada ahju loopimiseks või väljakandmiseks. Ahjusuu kohal on kivist simss, mille peal harilikult tikutoos hoitakse. Kambripoolisel ahju esimesel küljel on ahjuseinas umbes poole kantjala suurune ahjukapp. Niisamasugune kapp on ka väljaspoolses ahjukülje tagumises otsas. Ahjukapis hoitakse tikka, ennemalt taela ja tulukseid.

Talvel on leed ainukeseks keetmiskohaks, kus perele toitu valmistatakse või loomadele vett soendatakse. Keetmise jaoks on lee kohal pajakook ja ahelad. Kook on kolmest puust kokku pandud: kambripoolse lee-osa kohalt käib pikk puu ahjuotselt keskmise palgi peale. Selle keskele tehtud tapitud lõhest käib lee kohta piibusarnane konks, jung, millel augud sees ja mida võib pulga abil soovi järele ülemale ja alamale seada. Jungast läbi käib jälle lõhe ja sealt läbi päris kook, mida samuti soovi järele võib alla- ja ülespoole tellida. Kook on puust. Koogu otsas ripub pada sangapidi tule kohal. Ahelad on rauast. Suurema konksu abil ripuvad nad puu küljes, mis niisama kui koogugi juures ahjuotselt tala peale käib. Ahelate ühe lüli küljes on haak, mille abil ahelaid, lülidest läbi pistes, tarvilisele, kõrgusele seatakse. Neid võib kergesti ühest kohast teise kanda, ja suvel on nad enamasti ikka suvekõõgis. Praadimist panniga toimetatakse leel kolmejalgsel keeduraual või pannakse pannile kolm kivi nii alla, et pann otsekohe jääb, kuna kivide vahele tuli tehakse.

Viljakuivatamiseks on toas parred. 10. ja 11. palgi-korra vahelt käivad pikuti kolm palki, tala, mille peale parred põigiti üle toa on pandud. Parsi on harilikult 12. Viljakuivatamisel lükatakse nad nii laiali, et kõik toarium

neid täis on. Harilikult jaotatakse kõik parred kolme laugu, igas laus 4 part. Lõigatud vilja pannakse nii üles, et iga parre peale üks vihk püsti tuleb. (Ülespanija on kaksiti kahe keskmise parre seljas ja tagurpidi taganedes laob kõik parred kordamööda täis, alates seina ääres toa eespoolsel küljel olevast nurgast ja lõpetades ahju ääres.) Talvel on parred enamasti üksteise kõrval tihedasti koos, kus peal siis puid kuivatatakse. Tihti magataksegi parsil. Rehealuse poole seina äärde jäetakse ainult harvalt paar part, millel märgi kotta, hobusetekka jne. kuivatatakse.

Ahju ees on lühikesed 4—7 part. Nende peal kuivatatakse peaaegselt puid. (Vanemal ajal ei antud talupoegadele kuigi palju puid. Ahju köeti hagudega, mis oma talukrundilt või mõisametsast raiuti. Keetmiseks tarvitati haokubude seest ahjukütmise ajal väljavõetud jämedamaid puid. Toorestele puudele löödi kiiniga 2—3 küljele täkked sisse ja visati nad siis ahju ette parsile kuivama. Sealt võeti nad kuivanult maha, raiuti parajaiks tükkideks, lõhuti lõhki ja pandi pajale alla.)

Ahju kõrvalt, tagumise seina lähedalt käib parsile redel, mis vastu tagumist tala najatatud. Parte juures tuleb veel seda tähendada, et parsil ka viheldi. Saunjas ei ole taludel saunu; sellepärast peab toas pesema. Enamasti viheldakse iga laupäeva õhtul peale leivategemist, sest leibade jaoks peab ahju tugevamini kütma kui harilikult. On leivad ahjust välja võetud, visatakse kerisele leili ja viheldakse parsil. Viheldes on kõik pererahvas, mehed ja naised, segamini koos.

Nagu juba tähendatud, oli tuba elamise keskkoh, iseäranis talvel külmaga. Nii kitsas, kui see ka oli, aga siia pidi kõik perekond mahtuma. Peremees ja perenaine magasid kahe poolega voodis tagumises seinas akna lähedal. Ühel pool rehealusesse viivat ust nurgas magas tüdruk ja veel mõni naisterahvas, enamasti ikka ühes voodis. Teisel pool ust magasid sulane ja karjapoiss. Tüdrukul ja sulasel oli kas ka voodi või oli koiku, mis järgmisel viisil valmistatud: seina lasti nurgast parajas kauguses oherdiga auk, löödi tugev latt auku küljepuuks, teine ukse poole otsmiseks puuks; mõlemate puude välimised otsad käisid posti külge; tagumise seina ääres käis ka üks puu; kahe otsmise puu peale pandi lauad põhjaks, posti külge löödi väljapoole ka lauad servadeks — ja voodi oli valmis. Põhilaudade peale laotati kubu pikki õlgi, nendele tarvilikud voodiriided, mis muidugi hiilgavad ei olnud, ja niisugusel asemel magati rahuga. Oli pere inimesterikas, siis magas

keegi veel ahju ääres redeli all nurgas, mõni vanem inimene magas ahjul ja parsil, vähem laps isa-ema vahel voodis. Väikese lapse jaoks oli kätki põrandal voodi ees, ja suuremal ruumipuudusel magas mõni poisike või plika isa-ema jalgotsis jalgade all.

Kesk tuba oli söögilaud, enamasti ristjalgadel, laua ääres paar pikka pinki, millel vanemad inimesed söögi ajal istusid, — vähemad lapsed seisis laua otsas püsti. Ahju ääres oli mõni omatehtud õlgpõhjaga tool, nelja jalaga järg — ja see oli kõik majakraam. Tööriistad, nagu vokid, kerilauad jne., toodi tarbekorral kambrist sisse.

Lee-esine nurk oli mitmesuguste nõude tarvis. Kambrilise ukse kõrval olid kraejalad paja jaoks ehk jälle õlgedest punutud pajakrants. Nurgas oli aaniga kaljaastja jalgadel, selle kõrval seinaga ääres toa ukse taga lühike pink silmavee-vanni, kausside, lusikate ja teiste sööginõude jaoks. Pingi kohal seinaga küljes on varn kiinide ja kirveste jaoks; sinna pannakse ka puulusikad ja supikulp varna. Varna kohal seinas on umbes jala pikkune ja poole jala kõrgune auk, mille läbi enamalt toast sooja on sahvri lastud. Sahvris on augu taga ettelükatav laud. Toas on augu alumisele servale õhuke liist ette löödud, nii et ta väikestele asjadele, nagu seebitükile, pesemislapile (haartükile) jne., on panipaigaks. Kambrilise ukse kõrval ripub soolavakk naela otsas.

Teisel pool toa ust seinaga ääres seisab pikk pink, mille peal veeämbrid asuvad. Pingi kohal seinas on samasugune auk, kui ahjuesisel seinas, kuhu väikesed asjad, nagu liivakivi, pesunuustik jne., pannakse. Ukse kõrval on nael kaelkookude jaoks, teisel pool auku nael pealaual riputamiseks. Pingi ees leiduvad veetoober ja nõud loomade toiduga: sea-astja, sulbivannid jne.

Muudest asjadest toas võiks veel nimetada rehealuse ukse kõrval seinaga küljes olevat suurt puukonksu, hobuse-riistade varna. Keskmise tala küljes on vitsrauast kramp käärpuude tarvis, pahemal pool õue ust oherdiga puuritud auk haspeldamise jaoks.

Kambrid. Toast pahemat kätt põhja pool on kambrid. Harilikult on kambrid toast paremat kätt, lõuna pool. Kirjeldatud talu kambrid on vist sellepärast põhja poole ehitatud, et talu väljad talust põhja pool küljes seisavad — „hea on aknast loomi väljale vaadata“.

Toast kambrisse viib madal ja lai uks. Ukse kohal on nõgine riie, mis siis maha lastakse, kui leel keedetakse või ahju köetakse, et suitsu ei pääseks kambrisse; muidu

on riie naelte otsa üles pandud. Kambri põrand on toa põrandast natuke kõrgemal, sellepärast on ukse all toa sees poole jala kõrgune kivist aste. Uks käib, samuti nagu toa uks, lingiga ja rauast käepidemega.

Kambrid on eeskamber ja tagakamber. Nende vahel on vanemal ajal laudsein olnud, hiljemalt aga soe müür ja müüri otsas uks.

Kambrid on 12 palkikorda (umbes 1 süld) kõrged. Seinad on seestpoolt vähe ära tahatud ja palkide vahed sauega üle löödud. Esimesel kambril on paekivist põrand nagu toalgi, tagumisel kambril lõhutud ja siledaks tahatud plankidest. Lagi on esimesel kambril pooleks lõigatud peenlastest palkidest, tagumisel peaaegu tervetest peenikestest rahnudest, millel ainult natuke pinda pealt on ära löödud. Niihästi seinad kui lagi on lubjatud.

Eeskambril on kaks akent, mõlemad nelja ruuduga, umbes neli ruutjalga suured. Seinast lahutavad akent kitsast lauast piidad. Tagumisel kambril on üks vähe suurem kuue ruuduga aken. Aknad on ühest tükist, mitte lahtikäivad. Lahti võib neid ainult siis teha, kui väljastpoolt eest ära võtta.

Eeskamber on 2 sülda pikk ja natuke üle 2 sülla lai, tagumine kamber vähe väikesem, sest suur ahi, mis oma küljega tagumisesse kambrisse tungib, võtab hulga ruumi ära. (Ka siin on ahjuküljel ja tagamüüris ahjukapid.) Eeskambrist viib üks uks õue, teine sahvri ja kolmas tahakambri. Õue-uks on madal ja lai, lingiga ja raud-käepidemega. Ukse ees ei ole koda ega treppi; ainult lai paekivi on ukse alla pandud, et astudes vähegi puhtam oleks. Sahver on kohe ukse taga, umbes 5 jalga pikk ja sama lai, valgustatud väikese üheruudulise umbes poole ruutjala suuruse aknaga. Sahvris on vastu toa seina riulid, millele piima, leiba ja muud sõögikraami võib panna. Peale selle on sahvris enamasti silguastja, vahest ka liha- ja soola-astja, suvel ka kalja-astja.

Nagu juba eespool tähendatud, elati kambrites enam soemal ajal, talvel külmaga kogunes kogu perekond tuppa sooja ahju ümber. Kambris ei olnud mingisugust soojuseandjat. Paks paekivi-ahi ei jõudnud õige leigekski minna, ja mingisugust auku, kust sooja oleks võinud kambrisse lasta, ahjul ei olnud. Kõik soe, mis kambris oli, tungis kambri ja toa vahelise lahtise ukse kaudu. Ei olnud tuba õieti väga soe, sellepärast ei võinud ka sealt kuigi palju sooja läbi madala ukse kambrisse tungida. Sellepärast ei olnud kellegi lõbu külmas ruumis viibida, vaid igaüks

tõttas sooja tupp, olgugi et seal kitsas oli. Ainult ühel või teisel tähtsamal juhtumisel, näit. jootudel suurema inimesehulgaga, kui toa ahju suuremal määral köeti, oli ka kamber elamiseks rohkem kõlvuline.

Sooja hoidmiseks kambrites püüti kõik teha, mis vähegi võimalik oli. Et kambri vundament pärast seinte ehitamist tehti, ei saanud see nii hästi kindel; sellepärast puhus põranda alt seinad lähedalt ikka külma õhku tupp. Et selle eest hoida, aeti juba vara sügisel kambri seintele muld pingi ümber, s. o. kambri vundamendi ümber aeti 2—3 jala paksune muldvall, nii et see ka esimest palgi-korda kattis; kevadel, kui muld ära sulas, aeti see jälle maha. Peale selle pandi muldpingi peale õled kambrile talveks ümber — terved õlekood seatakse tihedalt kambri seinte ümber ja lüüakse neile puud vastu, et nad maha ei kukuks. Niiviisi olid kambri seinad kõik väljastpoolt õlekubudega hoolega vooderdatud, ainult aknakohad olid katmata, kuna kambri uks talveks väga kindlasti kinni topiti ja õlgedega samuti vooderdati. Ka akende taha punuti õlgedest paksud matid, mis ööseks maha lasti, et seega aknaid külmetamise eest hoida, sest topelaknaid vanemal ajal ei tuntud; kuid selle peale vaatamata oli külm kambris alaliseks võõraks, mispärast kambrid talvel tihti täiesti tühjad olid. Ka tungis suitsu toast alati külma kambrisse, vingu sünnitades, mis kambri veel rohkem vastumeelseks tegi. Vingu ja leitset ei suutnud eeskambrist kaks auku (repnuauku, reppani), üks eesseinas, teine otsmises seinas (tagakambris oli tagumises seinas üks auk), välja kiskuda.

Kambri juures on elu laienemist märgata. Tuba on liiga kitsaks jäänud elamiseks. Sellepärast on loomulik, et kambri peale suuremat tähelepanekut hakati pöörama. Soojust pidi kambrisse suuremal määral tungima, muidu ei võinud kambris tööd teha. Kõige pealt võeti laud-vahesein kahe kambri vahelt ära ja selle asemele ehitati soesein, mida küttis väike ahjusarnane pliit, mis oli valmistatud lõuka kohale müüri sisse. Pliidi peal oli suur pada, millega soendati vett loomadele. Pada oli sisse müüritud ja ta oli rohkem toas kui kambris. Kõik aur tuli tupp, niisama kui suits, mis sülla pikkusest ja telliskivi laiusest nelja lõõriga soeseinast läbi käis ja siis vabalt ülevalt august tupp laiali lagunes. Kuid mõne aasta pärast ei vastanud see pliit enam nõuetele, sest keetmine leel oli väga tülikas, ja sellepärast ehitati korralik pliit kambrisse, kus loomadele vett kinnimüüritud suures pajas ja perele

toitu sellekohasel augul keeta võis. Sooja müüri läbi sai kamber soemaks ja jäi sellepärast päris elutoaks, kuna endine elutuba eeskojaks ja loomanõude hoiupaigaks jäi. Elu läks lahedamaks, sest ruumi oli nüüd rohkem. Kamber muutus ka oma välimuselt. Voodid, majariistad olid kambri- risse kogutud. Peremees ja perenaine, tüdruk ja teised naisterahvad magasid tagakambri, sulane ja teised poisid eeskambri. Tagakambri oli otsmises seinas voodi otsas p i i m a k a p p, peergudest punutud ülemiste ustepooltega, kus talvel piima hoiti, akna ääres kellakapp seinakellaga, teisel pool akent lauaga-kapp. Ukse taga on puust nagid riiete jaoks. Ahju taga, umbes 4 jalga pikas ja niisama laias unkas, hoiti mitmesuguseid asju, mis rohkem valgust häbenesid, nagu must pesu, toored lambanahad jne.

Eeskambri on otsmise akna all söögilaud pinkidega. Laua ja tagakambri vahel seinal nagid pealmiste riiete jaoks, mis toas olles seljast võetakse (meesterahvad on söögialal enamasti vestiväel). Ühes seinas on söögikapp sööginõudega; välimises nurgas seinal väike kapp raamatutega (enamasti lauluraamat, mõni vaimulik raamatuke, nagu Mirri rohuaed, Ketsemanni aed jne.); siin on ka arstirohuklaasid; toa seinas hõövelpink, selle kohal varn peitlite, oherdite, vinnalde jne. jaoks ja lae all riiul hõövlite ning muude puusepa-riistade jaoks. Soeseina sisse müüritud konksude otsas ripuvad kindad, sokid ja muud niiskeks saanud riided. Soeseina peal on asjad, mis peavad seisma kuivas, nagu seebikangid, teetoos, tikupakk jne.

Rehealune. Teisel pool tuba on rehealune (reialune). Toast viib rehealusesse peaaegu keskseinast reialuse uks. Selle ukse kaudu aetakse rehepeksmisel vili tuppa kuivama ja toast rehealla. Enne väljaajamist rabatakse rukis, vastu seina tugevasti terve vihuga lüües. Rabamise tagajärjel on ukse kõrval seinad valkjamaks muutunud ja lemmele löödud. Rabamise otstarbeks on ka vist 3. ja 4. palgi-korra sisse mõned õnarad löödud, mis rabamisel viljapäid paremini murendavad.

Peale ukse on rehealuse pool seinas veel leitseauk, mille läbi leitse välja läheb, iseäranis viljakuivatamise ajal, kus leitseauk esimesel kütmisel täiesti lahti jäetakse.

Rehealune on suur, sülda 7—8 pikk, 4 lai, 8—9 jalga kõrge, paekivist müüridega. Rehealusel on kaks 9 jala laiust väravat, mille kõrgus ulatub müürlattideni. Mõlemad, esimesed ja tagumised väravad on kahe poolega, käivad tappidel, mille aluseks kivi, aga ülevalt hoiab vära-

vat raudkramp. Väravate kinnipanemisel pannakse põõna otsad korralikult teineteisega vaheliti, kuna sõlgpuu küljes olev obadus väravast, selle tarvis olevast lõhest läbi läheb, sellest seespool pulk läbi pistetakse ja nii kinni pannakse, et väljastpoolt võimatu on pulka ära võtta ja väravaid lahti teha. Väravate all on jalalaiune pikk laud, et kanad ja muud väikesed loomad värava alt rehealla ei pääseks.

Rehealune põrand on keskelt sauest, väravate alt laiadest paekividest, sest et vankrirattad väravate alt sauepõranda varsti ära lõhuksid, kuna keskel jälle raske oleks kivil rehepeksu ajal vilja kokku pühkida. Rehealuse kohal on haampalkide peal laudid, pikkadest ritvadest tehtud lagi. Laudil on talvel heinad, mis vahetevahel metsast küünidest ja kuhjadest tuuakse. Heinte ülesajamiseks ja ka mahaviskamiseks on lautide sees rehealuse ukse kohal raka suu. Ka on paar haampalgi-vahet ilma lautideta, ja ka sealt aetakse heinu laudile. Laka suust minnakse rehealuse redeliga laudile ja ka toa ning kambri lakka. Toa lakas hoitakse üht või teist majapidamis-kraami: reejalaseid, sarju, vikateid ja rehasid talvekorteris, kuivi laudu, rattaplanke jne. Kambri lakk on peaaegu tühi. Sinna pannakse enamasti sügisel rehepeksu-ajal rukkiõled.

Rehealuse välimises otsas on viimase haampalgi ja otsmise müüri vahel kõlkaladu, lahutatud muust rehealuse ruumist kõrge haampalgini ulatuva rõhtudest tehtud aedseinaga. Kõlkalattu pandi vanemal ajal odrakõlkad (hilisemal ajal, kui hobustega pahmamine kadus ja masinaga peksmine rohkem maad võttis, kisti rõhtseinad maha, et parem oleks sinna põhku mahutada).

Toaseina ja välise seina vahel on aganik, kuhu tuulamise järele aganad loobitakse. Rehealusest lahutab teda paar jalga kõrge (paar palgikorda + kivivundament) uksekünnise taoline sein. Teisel pool aganikku, puust seina taga on toa akna all ungas, kuhu vihma ja lume eest varjule mahutatakse üht ja teist asja, mis valgust ei takista tupp tungimast, nagu äkkes, harksahad jne.

Rehealuse eespool nurgas, vastu toaseina, on suured viljakerstud, kus teravilja hoitakse. Toa ukse kõrval ripuvad puust talva otsas v a r d a d, enamasti ikka 4, sest siin pekstakse reht kahe paariga. Esimese värava kõrval, müürikivide vahele lõõdud puutalvade otsas on alaline hobuseriistade panipaik, kuna väravapiita lõõdud naela otsa vankrivõlmed on riputatud. Värava kõrval, vähe toa poole, on 4 jala kõrgusel umbes poolteise kantjala suurune

auk, kus seisavad mitmesugused tarbeasjad: kruvid, raudrõngad, vankrimäärde karp jne. Teine samasugune auk on ka tagumises seinas; seegi on asju täis. Värava kõrval, viljakerstu kaanel on hobuserautamise karp sellekohaste riistadega — raspliga, tangidega, värkrauaga, haamriga jne.

Suvel on rehe all vankrid ja põllupidamises tarvili-
kud riistad: hangud, hargid, reierehad, vahel kevade poole ka reed ja saan. Üldse on rehealune mitmesuguste asjade hoiukoht, kus vihm ega lumi neile liiga ei saa teha.

Talvel on rehealune põhu, õlgede, heinte panemise koht. Tagumises seinas, enamasti tagumiste väravate kohal, on hobused, sest hobusetallisid on Saunjas õige vähe. Tagumised väravad on õlgedega tublisti kinni topitud, nende ette tehakse sõime, alus künade tarvis, latrid, ja neis on hobused nii kaua, kui nad kevadel öösi juba võivad väljas olla. Vahel tuuakse ruumipuudusel ka härjavärsid ja mullikad laudast rehealla, kuna ka nuumsead tihti reheall ruumi leiavad.

Rehealuse otsas väljaspool on agerik, umbes 3 sülda pikk ja süld lai. Ageriku seinad on rõhtudest; õlest katus katab ruumi. Agerikus on mitmed majapidamise asjad varjul, kuna sügisel viludel öödel siin hobuseid peetakse, sest rehealune on veel vilja täis, nii et hobuseid sinna ei saa mahutada.

Ka räästa-alused ei ole tarvitamata jäetud. Õue pool on rehealuse müürile mitmele poole puutalvad sisse löödud, mille otsa äkked, saha-aisad, mitmesugused kolgid jne. on riputatud. Müüri peal, just räästa all, näib äkkpakkusid ja mõnd teist asja, mis ehk veel vahel võib kõlvata. Sahvri seinaga kohal on väike riul ja seal peal on liivakivi, küürmulli pulk, lähkrikivid, pesunuustik ja muud vähemad asjad.

G. Vilberg.

(Järgneb.)

Suburgi perekond.

Kirjutanud Lilli Suburg.

5

IX.

Mõisa käest ära andmisega lõppis ka Suburgide varanduse ning raha korjamise, elukorra tõusu aeg. Uue kohaga algas ainult raha väljaandmise aeg; sissetulekutest ei võinud enne juttugi olla, kui laaneraismikust põllud

olid loodud. Aga maasse pidid tuhanded maetama, enne kui metsamaast põllud, heina- ja õiged karjamaad võisid saada. Kui laanekohale kolisime, olid elumaja, karjauladad, hobustetall, vilja-ait vankrikuuriga, saun pesuköögi ja poistetõuga nii valmis, et need kohe tarvitusele võidi võtta. Ja selle kraamiga, mis mõisast toodi, täideti kõik aidad, keldrid, laudad ja elutoad. Kõik oli seal nii käepäraselt, nii mõnusa plaani järele ehitatud, — ehitati ju iseendale, mõnusa perekondliku elu jaoks. Elumaja oli kahepooleline: ühe poole peal olid paar suurt lähedat magamistuba naisterahvaste jaoks, söögituba suure ruumika köögi ja käsikambriga, kelder käsikambri all, tüdrukutetuba tagumise eeskoja kõrval; teisel poolel oli „suur tuba“, selle kõrval papa tuba, kus ta oma poegadega elutses. Mõlemate poolte ja esimese kui ka tagumise võörkoja vahel oli poolpime riidekamber, — kappide, kastide ja nagidega. Söögi- ja suurest toast viisid tiibuksed võörkotta, kust klaasakendega üks suurele klaasakendega trepile viis. Ka sisemist õueruumi lahutas välimisest juba siis, kui sinna elama asusime, varbaed, kuigi esiotsa isegi sisemisest õuest pooleni põlenud tüvedega puujuurikad kui mustad tondid õhtuti akendest sisse vahtisid. Alles aast-aastalt kadusid need tondid õuedelt ikka kaugeemale. Aast-aastalt kasvas mõne vakamaa suurune rohtaed oma õunapuude ja marjapõõsastega ikka varjurikkamaks, muutus õueruum oma muruplatsiga, mille keskpaika ehtis tugev tamm, mille ümber roosipõõsad, ikka kaunimaks — kasvas akaatsiapuude müür, mis rohtaeda õuest lahutas, kasvasid kõik vahtrad, kastanipuud ikka lopsakamaks. Juurde tulid aiamaakesed ja lehtlad, ja meie päriskoht Valdburg muutus ikka kaunimaks, elu temas mõnusamaks. Kui Fr. esimest korda mul võõrusel käis, paistsid alles tahatud palgid seintest talle silma, tuli ta teist korda, ehtisid juba kaunid tapetid seinu. — Nurmed laotasid endid suurel hool majade ümber välja, — töötas seal ju oma poiste ja sulaste kõrval suved läbi kümnete kaupa saarlasi. Rahast ei olnud ju hakatuses puudust, teda oli välja laduda. Isat-emat olid sealjuures nii lahked ja rõõmsad, sest kõike võis rahun ära toimetada; maha oli jäänud kõik see suur müra ja kära, kõik need suure mõisa talituse pikad väsitavad käigud aitade ja lautade vahel ja — „viinaproovisid“ ei olnud enam kirjutuselaul.

Esiotsa olin veel mina emal majatalituses ta „parem käsi“, kui aga mu õde 4 aastat pärast mind koolist, mille ta ülemise klassini oli läbi teinud, koju jäi, siis astus tema

minu asemele emale appi, kuna mina õdedele-vendadele, kelle seltsi ka võõraid lapsi võtsime, koolitajaks jäin.

Mõisas oli proua ära surnud, noorherra valitsuse oma kätte võtnud. Põllumaad olid ikka välja renditud; majanduse üle valitsejaks oli üks mõisate „inspektor“ hr. von. Noorherra ise ei läbenud kodus seista, tema reisis Viesbadeni ja Monako vahet, kuna ta kodus ainult rahasid kokku korjamas käis. Isegi need paarid nädalad, mis ta rendirahasid vastu võttes Vändras viibis, ei läbenud ta kaardimänguta ja — libudeta elada. Sinna tulid naabruse mõisate häärad kokku ja mängiti kas — metsatükid ära; toapoiss vedas härrale noori karjatüdrukuid mõisa. Sellest toapoisist, keda herra oma reisidel igal pool ligi vedas, kes ta salajamate saladuste kaasteadja ja toimetaja oli, kasvas viimati Suburgi perekonna „kurivaim“ välja. Häärrale oli ta tubli koolipoiss, ka „ilus kui pilt“, kuidas tast öeldi, nii et isegi herra onu- ja täditütred teda armastama hakkasid, üks preili Hansuga koguni ära Saksamaale plaanitses põgeneda. Seal ei võinud siis herra enam toapoissi, kes ka härraste rahasid puutumata ei jätnud, oma teenistuses pidada. Et aga poiss ta saladuste osaline oli, pidi herra temaga õieti hellalt ümber käima, ei tohtinud teda haavata, et see oma vihatujus saladusi ilmale välja rõkkama ei hakkaks. Sellepärast pandi Hans D. esiti metsavahi nime all Valdburgi kosti peale, kuni ta talukoha poolteed muidu kätte sai. Isa võitis ta Valdburgi, ema ja tütarde vasturääkimisest hoolimata, et härrale meelehead teha.

Mõisahärra eeskujul mõjus peagi ta alamate peale; hakati raha peale kaarta mitte ainult kõrtsides, nimelt kirikumõisades, vaid ka taludes mängima. Ja kiimalus sigis noorte eestlaste seas niihästi mõisa kui ka kirikumõisa eeskujul. Kolmekümne aasta jooksul, mis Suburgid Vändra mõisat tema perega aitasid valitseda, tuli ainult üks kurb lugu ette: üks pool-nõdrameelne tüdruk sünnitas tütre; mida kauemini aga „Lopski“ ametis oli, seda enam tuli tal iga aastaga sohilapsi kirikuraamatusse üles tähendada. Et ta veel julges talupoissa ja -tüdrukuid kantslist õieti jämedate sõnadega „liiderlikkuse“ pärast noomida, hässitas ta neid ise kättemaksmisele. Käidi luurates vana „Lopski“ jälgedel, kui ta koolisid käis katsumas. Seal leiti ta siis ka ühe laupäeva õöl A. M. juurest aida põõningult, toodi sealt maha ja anti talle kolki, kusjuures ta ka poole habet kaotas. Pühapäeval jutlustas ta kinniseotud lõua ja palgega — „hambavalu“ pärast. Kui siis veel üks tubli mees ta kohtusse kaebas, et ta ühelt noorelt lesknaiselt, keda

mees tahtis ära võtta, sõrmuse olevat ära võtnud ja oma käes hoidvat, siis tuli kõik avalikuks, missuguseid pattusid vaga näoga jumalateener oma ametikuue all varjas. Mees lepitati küll enne kohtuotsust õpetajaga ära, aga ega sellepärast tehtud teod tegematuks saanud. Tõesti: vaene nõder viinaori, kellele ülemate võimude poolt igale teenurgale püüenised välja pannakse, on seesuguse püha ameti mehe kõrval päris halastusevääriline jumalalaps. Aga — väikesed vargad puuakse võlla, kuna suuri kummardatakse.

Nad olid mõlemad, mõisa- ja kirikuhärra, iseenesest mõista, head sõbrad. Pastor tuli Suburgilt 400 rbl. raha laenama, kuna von Ditmar, pärishärra õigusega, oma ema tehtud kontrakti tuli murdma, Suburgi salavigurite abil juba 8 aasta järel, 18 asemel, koha ostmisele kihutas; mõlemale oli raha priiskamisvõlgade maksmiseks tarvis. Mitte kolmandikku maast ei olnud veel viljakandjaks tehtud, kui mõisahärra Valdburgi Suburgi selja taga kirjutaja Freifeldile ära müüs ja Suburg, et kohta omale tagasi saada, võõrale ostjale taganemisraha pidi maksma. Vaesel isal oli veel hirm sakste võimu eest veres, nii et ta neile ei julgenud vastu hakata. Tol ajal ei oleks ka veel keegi „talupoeg“ mõisniku vastu kohtutes kaitsmist leidnud, sest et mõisnikud ise need kohtumõistjad olid. „Ega üks vares teisel silma peast ära ei noki,“ oli tol ajal küll õige vanasõna.

Pean siin korra ka ära seletama, kuidas see tuli, et meie oma kohale niisuguse toreda saksa nime panime. See ei tulnud muust, kui et Valdburg Suburg'iga riimis. Maja õnnistamise ajal, millel ka mõisahärra preilidega kui ka pastor oma prouaga olid, panid saksad ette karjamõisakest Valdhofiks nimetada; meie, lapsed, aga soovisime, et koha nimi natukenegi meie perekonna-nimega riimiks; sellega olid ka vanemad nõus — sel teel jäi siis ka koht Valdburg'iks. Ja tol ajal, kui saksa koolide mõju, saksa keel terves siinses haritud ilmas valitses, kus eesti meeste saksakeelelised, nagu kõik need -sohni, -feldi, -bergi lõppudega priinimed pandi, ei osanud keegi ka selle kohanime panemisel teisiti mõtelda, kui et see korras oli. Ja — terves seltskonnas istusin ainult mina, kelle mu kallid Bertha-preili kui ka üks kindrali tütar kui endise „kooliõe“ lauas oma vahele olid istuma võtnud, kelle süda kui haavatud hirm sakste uhkuse ees värises — keegi ei jaganud seal minu tundmusi.

Kas papal ka „Perno Postimees“ oli käinud, seda ma ei mäleta, aga Tartu „Eesti Postimeest“ pidas ta küll. Seda lugesime mõlemad suure hoolega — ometi kumbki

oma iseäralise arusaamisega. Tihti plahvatasin ma oma vihaga mõisnikkude ülekohtu pärast talupoegade vastu kui ka „kiriksandide“ vale keele pärast papa ees välja; siis hoiatas ta ikka: „Laps, laps, ära räägi nii: nende käes on ikka võimus, nemad teevad ikka, mis tahavad.“ Vahel hoiatas ka mamma: „Ära pahanda ühtigi nji, nad on sulle ikka palju head teinud.“ Oh vaene ema, sul ei olnud aimugi, kuidas nad su kõige kallima lapse südant olid lõhkunud!

Mu ränk haigus tuli tervele perekonnale suureks koormaks. Ei teadnud aga keegi, et selle haiguse põhjus ülihästi südamevõitluses, haavatud rahvusetundes juurdus. Oleks Fr. eestlane olnud, ei oleks võitlust, ei — haigust tulnud. Nüüd aeti haigus „tõstmise“ ja „koolitamise“ süüks; ainult arst ütles mulle: „Teil on vist rängad meeleliigutused olnud („Sie haben schwere Gemütsbewegungen gehabt“). Mu truuks sõbrannaks oli seal nüüd mu õde Anette, kel eneselgi mitte kerge elu kodus ei olnud. Kes mamma abiks talituses oli, sel oli vähe puhkamisaega. Ja siis ostis isa omale veel, suurkaupmehe St. läbi kauba sisse tõmmatud, kolm „Kiisa“ talu, 700 vakamaad — umbes 3 versta Valdburgist eemal. Muidugi ei olnud Suburgil enam niipalju raha, et ta ostuhinnast oleks suurt osa jõudnud välja maksta, — oli ju ka Valdburgi eest esimene summa sisse makstud. Talude maad võeti üheks krundiks kokku ja tütar Anette pandi sinna perenaiseks. Sel ajal tuli ka H. D. meie sauna kõrvalisse tuppa korterisse.

Aasta või paar enne seda oli Massu karjamõisa, 7 versta Valdburgist suure mõisa pool, Vürtembergi koolimees, kes ühe Ditmarite ligisugulase abikaasa oli, ära ostnud. Ta oli Väandra sakste laste lugupeetud kodukooliõpetaja olnud, aga kui aru saama oli hakatud, et kelm Amor tema ja ühe ilusa õpilase vahel oma nooli hakkas tarvitama, aeti noormees kindrali abiga, kelle poegi ta ka koolitas, riigivalitsuse võimul üle piiri omale maale tagasi, kuhu talle aga armastaja mõisapreili järgi reisis, kuna vanemad ta suurest pärandusest, mis talle osaks määratud, ilma jätsid. Mõne aasta pärast hakkasid aga sugulased oma karedat tegu kahjatsema ja töid B-d jälle siia maale tagasi. Nad tegid ka Valdburgis oma „visiidi“, — B. soovis Suburgis enesele nõuandjat ja juhatajat põllumajanduses saada. Meie õnnetu isa oli aga juba Sikana kui ka „Kiisa“ läheda Kure kõrtsi üles leidnud — see hoidis teda kui „kana takus“ kinni, ei annud talle mahti Massu mõisa omanikuga läbi-

käimiseks. Aga mina leidsin sealt haruldase auväärilise elutarga sõbra — koolitöös kui ka kirjanduses.

Ei või siin üht osa ka meie sisemisest perekondlikust elust valgustamata jätta. Nimelt armastasime kõik muusikat. Juhatasin õekesi klaverimängus, kuna vend Karl viiulil kaunis mõnusasti oma viisisid mängis. Ei olnud ükski meist rohkem kui muidu „klimberdaja“, aga koduse elurõõmu ravitsemiseks aitas meie muusikaosavus siiski juba kaasa. Ülepea hoolitsesin ma, kui tubase elu keskjaam, ikka selle eest, et laste seas rõõmulik, lahke tuju valitses. Mängisin oma üheksa kasvandikuga tihti nii, et maja käes kõlas meie laulust ja naerulaginast. — Seal tuli meie muusikahimu rahuldamiseks imelik abi.

Suur muusikameister Romberg, keda Pärnus proua Sieck'i majas olime tundma õppinud, ilmus ühel talvepäeval, kui rändaja „klaveritimmija“, oma voorimehega meie suurtrepi ette — alles kui rikas mees kahekordsete „schuppenpeltsidega“, paksu „kohvri“ ja mitmete, suurte ja väikeste viiulitega. Teda võeti sõbralikult vastu. Ta „timmis“ meie klaverit ja andis mängimises mõnda juhatust, — olin ju ka linnas temalt tundisid saanud. Aasta pärast tuli ta juba ühe ainsa kasukaga, ainult paari viiuli ja väikese riiekestikesega. Kolmandal korral ilmus ta ärakulunud ülikonnas, ainult üks viiul kaenlas. Neljandal korral oli ohjaots ümber näruse kuue lõmmatud ja jalas lahtiste taldadega saapapöiad, nõõridega kinni seotud, et „lumi sisse ei pritsiks“, nagu ta mammale seletanud. Kõeti siis kohe saun, saadeti rändaja muusikameister ennast puhtaks pesema, anti talle papa pesust ja ülikondadest puhtad riided, enne kui ta klaveri juurde tuppa lasti tulla. Ta jäi kauemaks ajaks Valdburgi. Kuulis meie kahe plikakese, Julie ja Laura, neljakäelist mängu klaveril, venna viiulimängu katseid, hakkas neid kohe juhatama. Oi, mis kaunis, ümbruskonnas päris kuulsaks saav mängukoor sest viimaks arenes: õed mängisid isegi „Lucia di Lammermoori“ ja veel muud ilusat klaveril, vennad Karl ja Hans saatsid neid esimese ja teise viiuliga. Meil käisid ka mõisa poolt kaupmehed — sel ajal oli seal tore perekond — tummadekoolihärrad, ka linnast ja mujalt võõrad; lõbusad tunnid elati seal nimelt muusika kaasabil ära.

Korra juhtus ka õpetaja Sokolowsky meile tulema. Mängukoor mängis talle oma hästi harjutatud tükid ette. Suur muusika-armastaja mees oli sellest nõnda vaimustatud, et ta kohe ette võttis ka Vändras muusikakoori

asutada. Pidas vanematega nõu, kuidas „meistrit“ saaks pidada: kas nemad talle mitte selle eest, et ta nende lastele muusikas õpetust annab, korterit ja kosti ei annaks, tema tahtvat riiete eest, mängijate ja puhkpillide eest muretseda. Saatis ka tõesti kõik korda: koolmeistrid ja teised noored mehed astusid kokku, pillid toodi Rombergi juhatusel. Hakati suure „kuraasiga“ tummadekooli majas harjutustel koos käima. Romberg oli õpetajale ütelnud, et ta aga ülevaatust ainult prl. L. Suburgi poolt sallida, keegi mees ei tohtivat talle „mingisugust manitsusesõna“ ütelda. Mulle tahtvat ta oma elu parandamisega au teha, mina pidavat ta kaitseingel olema, kinnitas ta mulle mitmel korral. Ja, oleksid mitte Massu ja kiriku- (kui vastik on mulle see nimetus paberile panna!) kõrtsid tee peal ees olnud, kui muusikameistrit Valdburgi hobusega tummadekooli majasse sõidutati, siis ehk oleks meheke jõudnud sõna pidada, aga — need kõrtsid panid asja kohe lonkama. „Härä“ käis esiti Massu kõrtsis sees, siis saatis küüdimehe kirikukõrtsist tagasi, kuna ise sinna natuke „rüüpama“ jäi. Esimestel pühapäevadel jõudis meister ikka veel koolimajasse, aga pärastpoole tüdised mängijad ootamisest ära ja — läksid ära koju. Alles uue aasta algusel oli koor asutatud ja lihavõtte-pühadeks pidi ta juba kirikus koguduse laulule ligi mängima. Küll hoiatasin ma Rombergi: ta ei pidavat ometigi mitte kõikidele, ka mulle, kellele ta oli lubanud au teha, häbi tegema sellega, et koor halvasti mängib, nagu see ju selle vähese harjutamisaja järele teisi ei võivat olla. Ometi oli meister oma võidu peale kindel: läks oma kooriga kirikusse, aga — mõnel pillil ei saadud mitte häältki välja, teised ainult kiunusid. Selle peale lagunes koor koost ja kadus peagi meilt ka vaene meister.

Tuli veel mõne aja pärast pool-nõdrameelsena meile ja palus mind jumalakeeli, ma pidavat talle toeks olema: üks mõisaproua Tallinnamaalt tahtvat muusikakoori asutada ja olevat tema „kapellmeistriks“ valinud — väga headel tingimustel, aga ilma minu toeta ei julgevat ta seda kohta vastu võtta. Vaene viinaori! Jälle mõne aja järel sõitsin ühest armetust sandist mööda, kes ennast üsna vaevaliselt karkude najal edasi vedas. Kui talle otsa vaatasin, trehvas mind kaebav pilk Rombergi suurtest tumepruunidest silmadest. Viimane, mis ma sellest õnnest anderikkast alkoholorjast kuulsin, oli, et ta Pärnu vaestemaja aia äärde, täisid täis, ära oli surnud. Tal oli tuline tundlik süda, luges häid raamatuid, kaebas mulle

mitmel korral oma joomahaiguse üle; pidin teda trööstima, katsusin talle üht ja teist nõu parandamiseks anda. Ometi — kelles alkoholikihvt ta viimase hinge võimu ära on söönud, seda ei saa muul teel aidata, kui et kaota see kihvt ta eluteelt täitsa ära — et tal seda kuskilt enam saada ei ole. Ja meil võivad veel mõningad mehed „keeluseaduse“ vastu hääletada! Alkohol ei saa ainult sellest võimust, kel vastupanemisjõud, energia, ta loomuses, veres juurdub, nagu lugu oli minu kahe teise sõbra, vana Jakobi ja meie talguste-pillimehe Männi Jüriga. Jakob võttis „seestvalu“ pärast ikka ainult ühe napsi mu käest vastu, teist pakkusid talle asjata. Männi Jüri istus oma viiuliga keset õllekappade ja viinapudelite patareisid, aga ta pastlaga jalg ei väsinud oma valtsidele ja polkadele: pats-pats-pats, pats-pats-pats! takti lüües. Iialgi ei ole teda keegi purjus näinud olevat. Oleme koguni rehealusel, mina klaveril ja tema viiulil, koos mänginud. Tema nägu naeratas mulle ikka ühesuguse lahkusega vastu — juhtusime kus tahes kokku saama, kas purjus talguliste seas või lausa taeva all tee peal.

Et nüüd juba korra pidudetee joonel sammun, siis tahan ka mäletada, kui armsasti me jõulusid pidasime. Mamma pidas seal ikka paarist eesti kombest kinni. Esiteks, heinad toodi õhtul peretuppa. Seal tohtisid siis ka lapsed puperdada ja tublisti naerdes pealt vaadata, kuidas poisid „patsa löid“ ja kingsepa silma peast välja torkasid. Ja teiseks ei mäleta ma mitte ühtki jõuluõhtut vanemate-majas ära elanud olevat, kus mitte verivorstid sealihaga laual ei oleks olnud. Imelik, kuis sel õhtul vorstid magusamad maitseksid kui muudel aegadel! Ka kallid jõulupuu, laste ülem rõõm, ei puudunud iialgi. Väandra mõisas ehitati ikka tervele perele puu ja jagati kingitusi välja. Seda kommet võttis rentnik mõisa sakstelt edasi ravitseda, ei jätnud teda ka Valdburgis maha. Oh seda hingeülendavat silmapilku, kui suures toas küünaldetule meres särava puu ümber terve majakond rahvast läikivate nägudega seisis ja klaveri saatel „Ma tulen taevast ülevalt“ õhku hõiskas! Mina lugesin veel jõuluõhtu epistli ja siis jagati kingitusi. Need olid küll väikesed: tüdrukutele põlled või rätikud, poistele sallid, vestiriided jne., aga nad rõõmustasid siiski. Oli pere oma osad kätte saanud, kogunesid lapsed vanemate ümber, kes laua taga, mille peale kingitused olid laotatud, sohva peal istudes oma andisid jagasid. — Jah, rõõm puhastab, elustab, karastab südant, kosutab, kasvatab,

kinnitab tundmusi headuses. Kui mitte muul ajal selleks mahti ei leita, siis ometigi jõuluks valmistatagu lastele, teenijatele, vaestele rõõmusid. Jõulupuu sära läigib kuni kõrge vanaduseni, kuni hauani hinges järele. Tänu teile, vanemad, veel haua põhja järele iga jõuluõhtu rõõmu eest!

X.

Vaheajal on Suburgide tütreid ja pojad suuremaks sirgunud, mõned päris täiskasvanud inimesteks. Tahan neid nüüd siis ka ausatele eluloo lugejatele ligemalt esitada; olen siiaamaani ainult mõne nime nimetanud. Iga abielupaari laps mõjub omalt kohalt oma olemusega perekondliku elu kujunemise peale. Suburgi perekonnas astus see tõde veel õieti selgesti päevavalgele, sest et seal iga laps erilise loomuga oli.

Seal oli esiteks mu järgmine, 4 aastat minust noorem õde Anette, keda juba paar korda olen nimetanud. Ta oli kaunis kõrge, sihvaka kujuga, priske näoga, kaunis uhke loomuga neiu. Mina, vanem, jäin tema kõrval oma väiksema, nõrgema kuju poolest päris varju. Ka käis ta oma tubliduse ja osavusega küll majatalituses kui ka näputöödes minust üle. Kuna mina elus enam vaimliselt, hingeliselt, südamega jändasin, ohverdas tema oma jõudu enam praktilistele elunõuetele. Mind pani haigus voodisse pikali, kus ma aega sain suurvaimude raamatutesse talle pandud elutarkusi enesesse imeda, tema toimetas osava käe ja terava mõistusega ema kõrval majatalituses, ravitses ka mind ja aitas nooremaid minu asemel õpetada. Tal oli palju tegemist, aga ta sai kõigeaga hästi valmis. See tema mitmekülgne tublidus aitas teda ka pärast, väljaspool kodu, suures ilmas tähtsusele tõusta.

Tema järele tuli, jälle 4 aastat noorem, meie päikese-
paisteline Julie, armas, roosiline välispidi, elavahingeline, rõõmuliku meelega, õrnatundeline seestpidi. Kui tihti ajas ta oma kelmika tujuga isegi mammakese murepilved metsa. Nii nägi ta korra, kuidas mamma ennast päris pahases tujus suka nõelumise juures sellega vaevas, et lõnga nõela silma ajada. „Oot, oot, ma aitan!“ ütles Julie, kes just mööda juhtus minema. „Eks aita siis, et rutemini edasi saaksin.“ Julie ajab muidugi kärmelt lõnga nõela silmast läbi. Et ta aga juba ennemini mammat mitu korda tema pikkade silmatäitega on näkkinud, ei või ta ka nüüd oma kelmust jätta. Ta võtab paari sülla pikkuse lõnga ja heidab sellele härja pea suuruse sõlme otsa. „Pista aga

nõel suka auku, küll mina aitan sul ka lõnga läbi tõmata.“ — „Mis sa siin jandad, kasi minema!“ ütleb mamma, kes pikka nõelatäit veel polnud märganud, nõela suka sisse toppides. On see tehtud, hakkab ta lõnga läbi tõmbama — aga sellel ei tule otsa. „Oot, oot, ma aitan!“ ütleb Julie jälle, võtab nõela kähku ema näppude vahelt, hoiab teda mõlema käega õlal ja veab ähkides ning puhkides lõnga üle terve söögitoa kuni köögi ukseni, kuna mamma sõrmed naerust nõnda lödveneavad, et nad suka lahti lasevad, nii et ka see nüüd lõngale pörandat mööda järgi lohiseb. Sarnaseid süüta kelmistükka oli Juliel — või Lullil, kuidas teda väikesest peast nimetati — terve kõrvatagune täis. Tal oli ka armas kaunis lauluhääl. Kahju ainult, et ühtki laste andidest kaugemale harida ei jõutud. Õeksed kui ka vennad ei saanud enam muud kooliõpetust kui ainult seda, mis mina neile jaksasin anda, — uue maa kultiveerimine neelas tuhanded enesesse ja peale ei tulnud esiotsa veel kuskilt; nii kahanes siis raha-tagavara jõudsasti, nõnda et laste koolitamiseks enam ei ulatunud.

Julie järele tuli jälle 4 aastat noorem Laura. Ka õrnakujuline, ilus tütarlapsukene, aga vaikse ja kinnise loomuga. Tundis ennast oma elavaloomulise õe kõrval tihti nagu varjul seisvat; tal ei olnud osavust oma kallimeelset hingeelu väljapoole maksma panna. Need kaks õde rippusid siiski, teineteist täiendades, armastusega teineteise küljes. Nimelt nende kahe peale püüdsin ma oma olemusega mõjuda. Lugesin nendega, peale kooliõppust, häid raamatuid, juhtisin nende mõtteid kõrgemate elusih tide poole, ravitsesin nende tundmuse õigluses ja õrnuses, — tuli mulle selles ju meie terve, meie emahoolet ravitsetud koduse elu vorm ja õhkkond appi. Nagu mitmel korral juba tähandatud, hoiti ju meilt, lastelt, kõik toorusenäh tused eemal. — Kas seesugune maa pealt enam taeva poole sihitud mõtete ja tundmuste ravitsus tütarlastele mitte rohkem hingevoitlusi ei ole sünnitanud kui teistele, lihtsa loomusunni mõju all inimesteks kasvanud naisterahvastele, ei tea mina — seda võiks ainult neerude ja südame te läbikatsuja vaim teada — ainult seda võin tõendada, et see kasvatus neid kõige vaevalisemais eluolekus peal vee on hoidnud, neid selle eest kaitsnud, et nad mitte elu madalamaisse madalustesse ei ole roomama jäänud, nagu meie vaesed vennad, õdedest nooremad lapsed, kelles isa veri voolas, mudalompidest välja ei jõudnud ronida.

Oma kõige tugevama tahtmise, hinge- ja vaimujõududega katsusin Karla ja Hansu mõistuse ja tundmuste

peale mõjuda, küll sõber Bolzilt, küll teiste poeglaste kasvatajate raamatutest juhatust otsides, neid ausatele sihtidele juhatada. Mu vaesed, terava mõistusega (nimelt Hans), elavate tundmustega vennad oleksid ehk ka selle väeti haridusepõhja peale oma tulevast elukorda võinud ehitada, kui — alkoholi-aur eluidusid kihvtitamas, hävitamas ei oleks olnud.

Neljateistkümne-aastaselt — nende vanaduse vahe oli $1\frac{1}{2}$ aastat — võttis isa nad koolilauast ära töösse — põllule, heinamaale, rehte. Et nad nii kõige südamega minu küljes rippusid — kuni oma õnnetu elu viimaste silmapilkudeni, sain neid veel puhkeaegadel oma ümber koguda, et nende vaimu lugemiste ja jutustamiste varal ikka edasi harida katsuda. Ka see tegur oleks võinud tõsise töö kõrval aidata karakterit kasvatada, kui mitte eeskuju ja vere võim kõigist õppeabinõudest kangemad ei oleks olnud.

Isa pruulis aegamööda ikka sagedamini koduõlut, — olid tal ju selleks riistad ja ta oskas seda hästi. Joodi siis koduõlut rohkel määral — isegi meil, naisterahvastel, oli oma magus linnasevedelik iseankrutest võtta. Aga õllepruulile enesele ei saanud humalarammust küllalt, Sikanast käis ta salamahti veel sinikaela võimu juurde toomas. Jootis naabrimehi, kelledega kõrtsis oli tuttavaks saanud, ja sulaseid; tõusis juba mõnigi kord tüli ja kära. Siis olen pidanud, teda vaigistades, tundide kaupa ta voodi ääres istuma, talle jutustades, mis ma saksa keeles olin lugenud, — see pidi ikka midagi liigutavat, kõrgemeelelist olema.

Hullemaks hakkas lugu joomisega juba siis minema, kui Suburg enesele kena ja mõnusa vesiveski suure kraavi peale, mis Viluvere soost tulles Valdburgi metsast läbi vett suurde jõkke viis, ehitada oli lasknud. Naabrusemehed tulid kõik meie veskile, ja teades, kui suur viinasõber vana Suburg oli, tõi talle igaüks „poole naela“ või rohkemgi ligi, et tarvitseks vähem matti anda. Seal ei saanud isake päevade kaupa enam „traanist“ lahti.

Poisikestele kõige suuremaks kahjuks tulid mitme-päevased teenrite pulmapidud. Karjastest kasvasid tööpoisid ja -tüdrukud, mõned neist läksid paari. Seal peeti vähemalt kolmepäevased pulmad, rammusate söökide ja kangete jookidega, millede eest nimelt papa hoolitses. Peapulmalised olime ju iseenesest mõista meie, maja tütreid ja pojad. Kuidas oli seal siis võimalik poisikesi, kelledele juba au pärast ikka kõige esmalt õllekappasid ja viinapudeleid peosse topiti, joomisest ära hoida. — Meie

meestesugu jõi ja meie, naisterahvad, kurtsime hirmuvärinal: mis nüüd jälle tuleb?!

Kolmele paarile peeti sedaviisi pulmad. Nad kõik asusid Valdburgi kandimaadele rentnikkudeks. Said igaüks lehma, paar lammast ja kanu, ülepea esimese sisse-seade elamiseks. Kõik oli ju nii ilusti korras, valitses päris patriarhaalne elukord Valdburgis, Suburgide uue koha peal. Kõigi haiguste ja muude hädade muresid kandis pererahvas sulastega kaasa. Isegi rohtude eest muretseti. Minul oli suur, Dr. Bock'i kodutohter ees; sealt uurisin välja, mis selle või teise haiguse vastu hea oli. Niikaua kui lapsed väiksemad olid, ei olnud voodid haigetest peaaialgi tühjad, ja mina, nendest kõige vanem, pidin nende arst ja ravitseja olema, niipalju kui mu enese haigus seda lubas. Tulid siis ka sulaste kui ka naabritelude naised meilt, nimelt laste haiguste ajal, abi otsima. Meie majas elati tõesti sipelgate elu, seal oli igaühel omal kohal küllalt tegemist, ei saanud keegi laiselda — ei püüdnudki seda: ainult peale tublit töötamist tundsimine endid kas klaveri ümber, raamatute juures, jutupuhumises või koguni lastemängudes hullates õnnelikud olevat. Lasterikkas perekonnas oli palju õmmelda, lappida, nõeluda; suured eluruumid lihtsate, aga siiski täieliku majariistade koguga nõudsid hoolsat koristamist, puhastamist, korraldamist. Ja — kooli kostilastega, kas seal võis vähe tööd olla? — Elasime ülepea süvenenud hingelist, haritud kodanlikku elu. Perekonna liikmeid ühendas tõsine armastus. Üks püüdis teisele head teha, enese isiklikka huvisid teise kasuks ohverdada. Meid, lapsi, ühendas ju nimelt veel — perekonna-elu suur õnnetus, tema peaaiguse. Kuulsime mammat korra papale ütlevat: „See, mis sa õlle ja viina eest aastas — ehk 50 rubla — välja annad, ei too ju majasse katku, aga su uimane peaa takistab kõike edu, veab meid tagurpidi, teeb meid õnnetuks.“

Mammake ei nuhelnud oma lapsi, nagu mitmel puhul tähendatud, mitte vitsadega, aga mõnigi kord sai mõnigi õlleannetu mõnigi „vommi“ kuklasse. Ja paar närtsakat sõimusõna oli tal, kui mõnda jalge eest ära tuli ajada, kus rutt oli, või mõnele nobedamaid jalgu alla teha. Seal ütles ta: „Kasi, raibe, eest ära!“ ehk: „Mis sa, lontrus, teed? Kas sedasi õige on?“ Seda sain ka mina mõnikord, kui talituses alles kohmetu olin, kuulda. Aga kui selle vastu protesteerima hakkasin, et mind ju ka koolis kui virka j. n. e. olevat kiidetud, kuidas ma siis nüüd kodus nii rumalaks ja arusaamatuks olevat läinud, jättis

mamma ka selle „titulatuuri“ maha. Ei sallinud ta ju ise oma laste suus jämedaid sõnu, kuidas pidi ta siis isegi neid pruukima.

Suburgid ei kummardanud „kaukajumalat“, ei ahnitsenud raha ja vara, ei ajanud aga ka toredust taga, ainult viisakust igas asjas ja puhtaid elukombeid, mis talupoeglikule ümbrusele väga võõrastav oli. Sõna „tõusik“ ei olnud tol ajal küll veel olemas, aga puhtamale, paremale, jõukamale elukorrale jõudnud eestlasi ei sallitud ka nende poolt, kes seesuguse enam haritud maja elust õpust ja muud kasu oleksid võinud saada. Muidugi tõusis loomulikult ka nägemata vaimline müür harimata ja enam haritud inimeste vahele, mida ära lõhkuda ei võidud, kui mitte tervele edukäigule tammi ette ei tahetud ehitada. Aga edu on looduse seadus ja sellepärast ei saa teisiti, kui et nobedamad, energilisemad jõuavad ette, laisemad, kohmetumad, rumalamad jäävad maha. „Perekonnad on ju kultuuri põhjapanijad“ (A. K.).

Kuidas oli Suburgi perekonnaga selle poolest lugu? Kas leidis ta oma enam haritud elukommete ja korra poolest austust ja lugupidamist? Tol ajal oli ülemate ees, kes kõik sakslased olid, häbi eestlane olla, oma sugurahva, talupoegade silmis oli suur patt, puhtamat, sisurikkamat elu elada, kui kõik „matsid“ elasid. Jutlustati ju kantslist sihikindlalt, kuidas Jumal vaesemad ja alamad, rikkamad ja ülemad loonud ja kuidas suur patt olevat selle seisuga mitte rahul olla, millesse Jumal sind korra loonud jne. Ja manitses ka „Eesti (esimene sellenimeline) Postimees“ Jumala sõnaga ikka kannatusele ja ähvardas oma vitsakimbuga igaüht, kelle veri mõisnikkude ülekohustest tempudest ärritatult üle kees. Ta ju soovitas oma lehes ka koolisid, ajalehe, raamatute lugemist, muretses ise hoolikalt kirjandust, õhutas viimasel ajal kohtade ostmisele, aga — miks pööras ta sakste seltskonnas oma Vändra sugulastele selja (faktum)? Missuguse rahvuslise südame soonest idanes tal see võim: oma rahva liikmetele seda kõige rängemalt inimsust alandavat nuhtlust — ihu veriseks lõhkumist, just kui rõõvelaja küünte ja hammaste läbi — sõnarikkal vormil soovitada? Tol ajal oleks just koletute peksuseaduste vastu võitlemine ja sõitlemine kohane olnud, nagu C. R. Jakobson sellega kohe peale hakkas. Ei, oma vaatekohalt ei või mina, kui ma ka kõiki Jannsenite teenuseid kirjandusepöõllul austusega võin mäletada, Jannseni rahvusliku meelsusega iialgi leppida, kinnitagu küll targemad ja paremate südametega

inimesed, kui see meestega tülitseja vana Lilli Suburg on, et ta ei võinud, ta ei saanud tol ajal teisiti. Aga kuidas teine, C. R. J., seda kohe sai? Jah, „meestega tülitseja“, aga ainult oma soo alama seisuse pärast, muidu kuni hauani tõsise mehisuse ja mehise tarkuse suur austaja. Säärasena on tema oma meeleoluga suurelt osalt Suburgi perekonnale ka võitlusi kaela tõmmanud — kultuuri-, eduteed käia püüdes — perekondliku elu haputaignana. Mitte ainult häbi ei olnud omal eestlane olla — eestlane, keda ikka ainult talupojaga samastati, vaid ka iga saksik häbenes täisverd eestlasega, või olnud ta tea kui haritud ja viisakate kommetega, sakste seltskonnas ümber käia. Nii häbenes isegi kõster Luig'e emand, saksa rahvusest vabrikuvallitseja R. „vasaku käe“ tütar, Suburgisid võõrusele kutsuda, kui tal ta sugukond, õed ja üliõpilased - vennad, külalisteks olid. Ta kutsus Valdburgi elanikka ikka teiseks päevaks, sakste pidujätiseid ära sööma. Meie alandliku-meelised vanemad olid säärase kutse ennemini ikka vastu võtnud, aga nende „koolide läbi ärarikutud tütrede“, nimelt kõige vanem, tänasid seesuguse kutse eest ja jäid koju. Niisama vastasid nad ka tolle-aegsele toredale Väandra kaupmehe prouale, kes oma „visiidi“ Valdburgis vormiliselt ära oli teinud, aga oma pühadepidule ainult meid, kaht vanemat tütart, kutsus, kuna ta vanemad kutsumata jättis. Veel täbaram, närusem oli lugu selle poolest kirikumõisas, kus meie vanemaid kunagi lauda ei võetud, just sellepärast, et see ristiisu põhimõttel ju see kõigi rahvuste ja seisuste lepitamiskoht pidi olema. Selle kirikuhärra ja -mõisa proua oli päris sündinud täisverd eestlane — endise sakste toapoi, pärastise mõisaomaniku tütar. Olin korra ühel kooli-vaheajal mõni nädal kirikumõisas puhkusel. Proual näis esiotsa nagu piinlik olevat mind teenrite ees kirikumõisa kohaseks külaliseks pidada. Kui aga kord ka Ditmari preilid kirikumõisa juhtusid tulema, ei jätnud need mind mu kambrisse, kuhu enese tagasi olin tõmmanud, tõid mu jälle oma vahele lauda istuma ja rääkisid minuga kui oma endise kooliõega. Selle peale sai proua koguni teise tegumoe: hakkas minuga avalikumalt mõtteid vahetama. Õhtuti luges õpetaja meile klassikutest ette; kusjuures kohati ka minu arvamist kuulda sooviti. Ühel niisugusel õhtul läksid kõned nii kaugele, et rahvuste seisukohti üksteise vastu, ka Baltimaal, harutama hakati. „See on täitsa võõriti arvamine, et teie, L. S., ennast veel eestlaseks peate.“ Suuril silmil vaatasin rääkiva proua otsa. „Teie haridus, teie kodune elukord seab teid täiesti

saksa seltskonna liikmeks.“ — „Suur ja rumal upsakus eestlastest, nende haritud meestest, et nad oma rahvust hakkavad taga ajama. Kuhu tahavad nad sellega jõuda?“ aitas ka „kiriksand“ omalt poolt. Nad paistsid mulle esiti kui mõistatused. Aegamööda sain üllatusest toibuma ja laususin: „Ma ei mõista, kuidas keegi ennast teiserahvuseliseks võib pidada, kui ta sündimise poolest on. Keegi venelane ei hakka ennast kunagi prantslaseks nimetama, kuigi ta moodu pärast enese perekonnas prantsuse keelt räägib.“ — Tõusin üles ja läksin oma kambrisse, et vastumeelse vaidluse lõpetada.

Tol ajal oli rahva seas, ehk küll alles vähe, ärkamisvaimu võimust märgata, s. o. nimelt meie kodumaal — kuidas kaugemal ringis sellega lugu oli, sellest ei saanud ma enne teada, kui Karl Robert Jakobson tuli ja ka mind, ahjutagust, oma nõia-ringkonda kiskus.

Papa ei saanud kahe koha pidamisega enam toime. Ta müüs ära tubli ja ilusa „Kiisa“, mille luhtadel ja aasadel meie endid juba õieti kodused tundsime olevat. Ja ta tegi seda päris tähtsa kahjuga. „Sina oled ikka üksinda, kuna abjakad, ostjad, ikka kahe-, kolmekaupaga oma viinapudelitega sulle peale käivad,“ kurtis mamma: „küll nad löövad su üle.“ Ja talle jäigi õigus: umbes 1800 rubla sai isa kohade eest vähem, kui nad tal omal olid maksuma tulnud.

Nüüd tuli siis ka tütar Anette jälle Valdburgi, kus vaheajal õde Julie juba mamma abiliseks oli kasvanud. Aga seal oli, nimelt minu nõrkuse kui ka mamma vigastuse pärast tegemist veelgi küllalt. Mamma oli kahe lapsega korra vankriga ühest sillast õnnetult sügavasse kraavi kukkunud ja ühte puusa pidi raske vankri ääre alla sattunud, kuna lapsed õnneks veel vankri õõnde olid jäänud. Ärapõrutatud puusa lõi põletik, ja hädavaevalt pääsis vaene emake veel eluga sellest õnnetusest, võis aga sest saadik mitu aastat ainult kepi toel majatalituses liikuda. Selle tagajärjel oli siis ka tütardel enam käimist ja tegemist.

(Järgneb.)

Killud ja dokumendid.

Direktor Johannes Zimse kaks kirja C. R. Jakobsonile.

Eelmärkus: C. R. Jakobson oli aastal 1856 15-aastasena Valga seminari astunud, kuhu harilik vastuvõtmise noorusepiir 17 aastat oli. Et ta vastuvõtmis-eksamil väga anderikas näis olevat, võeti ta 15-aastasena

vastu, nii et ta juba 18-aastasena seminari kursuse lõpetas. Torma kogudus kaotas tema isa, köstri ja kihelkonna-kooli õpetaja Adam Jakobsoni varase surma läbi juba 1858. Kogudus armastas Adam Jakobsoni nii väga, et ta 1½ aastat ilma kindla järeltulijata läbi ajas, oodates, kuni tema poeg seminari lõpetab ja isa kohale asub. See sündis aastal 1859, kus noor C. R. Jakobson 18-aastaselt isa kohale Torma asus.

J. Zimse jäi oma kasvandikkudega pärastises elus hea meelega kirjavahetusesse. Kasvandikud küsisid temalt mitmes asjas nõu ja ta andis seda väsimata, nüpalju kui jõudis, ergutas kasvandikke edasi-harimisele ja hoiatas neid liiga noorelt ja vilumatult juhtivatele kohtadele astumast, et oma eluteed noorusevigadega mitte rikkuda.

Seesuguste nõuannetena tulevad ka kaks lühikest kirja C. R. Jakobsonile hinnata. Esimeses kirjas, mis Zimse 1860. a. noorele, 19-aastasele Jakobsonile saadab, hoiatab ta teda väärsammude eest tema nooruse tõttu. Nagu näha, on kiri ja hoiatus vist sellest tõuke saanud, et noor Jakobson temalt Liivimaa kooliõpetajate konverentsi kohta, mis tol korral Toreidas, Liivimaa Helveetsias, ära peeti ja kuulu järele nüüd Eesti piirkonda, Pühajärve pidi ajutiselt üle viidama, teateid palus. Zimse kartis muidugi, et noor, valmimata mees seal kõnelejana pedagoogiliste küsimuste üle tahab välja astuda. Selle kohta käib nähtavasti eriline lause, kus ta tähendab, et Jakobsoni ealised alles 10 aasta pärast võivad k a a s a kõnelda.

Teisel kirjal ei ole kuupäeva ega aasta-arvu. Tema sisu järele võib aga kindlasti ütelda, et see on kirjutatud aasta hiljemini, s. o. 1861. a. enne jõulu, kus Jakobson Torma pärisheerra v. Liphardt'iga tülili oli läinud ja see tema köstrimaad ära võtnud, nii et ta sunnitud oli Tormast lahkuma. Keegi pastor H. soovitas temale Jamburis Saksa kolonistide laste koolis kohta. Nähtavasti oli Jakobson, kellel suur perekond toita, oma mures isalikult direktorilt nõu küsinud, mis niisugusel korral teha, kas Jamburi koht vastu võtta, ja kuidas ennast v. Liphardt'i vastu seada. Ta oli v. Liphardt'iga protsessima hakanud (J. Johansson-Pärna järele oli v. Liphardt' tema „jämeda ülespidamise pärast“ kohtusse kaevanud. Seda võib järeldada ka näitemängust „Arthur ja Anna“, kus Otmar v. Altfuss kihelkonna-kooli õpetaja Torba sellepärast lubab kohtusse kaevata, et ta tema paraaditrepist julges sisse astuda ja seda tegu südilt kaitsta.) Märkuses selles asjas ilmub dir. Zimse suurepärane iseloom. Mõni teine rüütelkonna kulul ülevalpeetava õppeasutuse juhataja oleks vististi oma endist kasvandikku konflikti pärast rikka mõisnikuga ja kirikupatroniga tõrelema hakanud. Teatavasti tekkis konflikt sellest, et v. Liphardt Jakobsoni nooremat venda Eduardi mõisa käsutas, kus temale vististi naha peale taheti anda julge vastuse eest v. Liphardt'ile. Kuid Jakobson ei saanud venda, vaid läks ise. Kaks korda ei võtnud v. Liphardt teda jutule, kolmat korda kutsus ta teda, kuid siis oli Jakobsoni süda juba täis ja ta vastas käskjalale, et mõisast köstrimajasse niisama kauge olevat, kui köstri juurest mõisa. See oli terve kokkupõrkamise põhjuseks. Nähtavasti meeldis Jakobsoni resoluutne ülesastumine Zimsele ja ta julgustab teda protsessi edasi ajama, et uhke mõisnik Jakobsoni võidu puhul õpetust saaks ja see õpetus „õnnistuseks oleks“ Jakobsoni „järeltulijale“, kellenä Zimse mõnda teist Jakobsoni koolivenda soovis näha.

Need tähendused seletavad napilt hoitud kirjade sisu ja ma lasen nad oma ümberpanekus järgneda.

A. Jürgenstein.

Minu armas Jacobsohn!

Ehk küll Teie kiri üks viimastest on, mis ma oma õpilastelt olen saanud, on ta mind peaaegu kõige enam rõõmustanud, sellepärast nimelt, et seal sees tänuelik meelsus avaldub, mis muidugi Egloni, Pehrna ja Rosenbergi juures ka mitte ei puudu¹⁾, iseäranis aga sellepärast, et Teie käsi hästi käib. Nüüd aga tuletage alati meelde, kui noor Teie veel olete, et maakera järjekult ennast enne veel sagedasti ümber pöörab ja Teie ühes temaga, nii et paljugi pea teiseks võib kujuneda, millest siis järgneb, et palju ja tõsiselt tuleb palvetada ja enese üle valvel olla! Vähesed iseloomud jõuavad seda ära kannatada, kui nad nii vara iseseisvale kohale saavad. Sellepärast olgu Jumal Teiega!

Rõõmustab mind südamest, et Teie ennast usinasti edasi harite. Seda on väga, väga tarvis, kui inimene mitte mõne aasta jooksul ei taha labastuda (versimpeln).

Toreida konverents on hingusele läinud, ja mis Pühajärve omasse puutub, siis manitsege üksteist kõige pealt **tagasihoidlikkusele** (zur Bescheidenheit). Kümne aasta pärast võite kaasa kõnelda.

Tervitage oma õpetaja-härrat minu poolt ja olge ise suures rutulisuses tervitatud oma

6./III. 66.

vanalt J. Zimse'lt.

Minu armas Jacobsohn!

Suure rutuga täna ainult järgmist, sest et ma semestri lõpu järele pean välja sõitma ja oma terve kirjavahetuse enne tahan lõpetada.

Niiviisi kujunenud olukorras ei või Teie midagi paremat teha, kui tänuga Jumala ja pastor H. vastu koht vastu võtta. Oma protsessi L. vastu võite ju siis edasi ajada; kui Teie võidate, siis pärib tema õnnistuse Teie järeltulija.

On küll iseäralik asi see jällenägemine kooliõpetajate ja õpilaste vahel mõne aasta pärast. Sagedasti näeb õpetaja, kuidas kõik haridus, mis tema abiga õpilasele anti, nagu seinakrohv on maha langenud ja see nüüd palja seinana seisab; ehk aga, ta on rippuma jäänud ilma edasi arenemata, ehk aga, puukesest on puu kasvanud, mille üle võib rõõmu tunda. Viimse juhtumisega on, Jumal tänatud, Teie juures tegemist. Nii aidaku siis Jumal nüüd edasi — sisemiselt ja väliselt!

Südamliku tervitusega soovib Teile õnnistatud pühi

Teie J. Zimse.

Peaks nüüd keegi Teie kooliseltsilistest Teie järeltulijaks saama!*

Toimetusele saadetud kirjandus.

J a a n R u m m a, maateaduse õpetaja Tartu seminaris: Üldine maateadus. Opiraamat keskkoolidele, 135 joonisega ja kahekülgse tahvliga kriidipaberil. K.-ü. „Loodus“, Tartus 1922. 232 lhk. Hind 195 marka.

1) Jakobsoni kaasõpilased eestlased seminaris. Eglon, Vändra ~~tuus~~madekooli pärastine direktor, Pehrna — Puhja köster, Rosenberg — Karksi köster.

- Stereomeetria. K. N. Rashevski järel K. R. Veski ja J. Grünthal. K.-ü. „Loodus“, Tartus 1922. a. 96 lhk. Hind 85 marka.
- Klaas vett ehk Kuidas sina mulle, nõnda mina ka sulle. Naljakas laulumäng ühes vaatuses. A. Rogeri järel eestistanud ja laulumänguks teinud M. D. Heliode. H. Leoke'se raamatukaupluse kirjastus, Viljandis. 24 lhk.
- Lollakas Jette. Solo-etteaste lauludega klaveri saatel. M. D. Heliode. H. Leoke'se raamatukaupluse kirjastus, Viljandis. 8 lhk.
- Karu. Naljamäng ühes vaatuses. Anton Tschecchovi järel J. A. Feldmann. H. Leoke'se raamatukaupluse kirjastus, Viljandis. 16 lhk.
- Arnold Liiv: Hispaania haigus. Kahevaatusline naljamäng lastele. H. Leoke'se raamatukaupluse kirjastus, Viljandis. 16 lhk.
- Rahutu õõ. Operett ühes vaatuses. J. Lockrey. M. D. Heliode muusika. H. Leoke'se raamatukaupluse kirjastus, Viljandis. 24 lhk.
- Mõnus rohi. Laulumäng ühes vaatuses. Näitlemiseks toimetanud P. V. ja M. R. — M. D. Heliode muusika. H. Leoke'se raamatukaupluse kirjastus, Viljandis. 16 lhk.
- H. Leoke'se raamatukaupluse kirjastusel Viljandis ilmunud näitemängude nimekiri.
- Prof. Gerhard Rägo: Matemaatilise analüüsi elemendid. Õpperamat ja ülesanded. K.-ü. „Loodus“, Tartus 1922. 176 lhk. Hind 200 marka.
- Kunst — Kunstgeschichte, Künstlermonographien, Galeriewerke, alte Holzschnitt- u. Kupferwerke, illustrierte Bücher aller Zeiten, Monographien bedeutender Kunststätten, Drucke berühmter Pressen, Mappenwerke, Exlibris-Werke, Kunstgewerbe, Schreibkunst. Katalog V. — H. Hugendubel, München (Salvatorstrasse 18). 43 lhk.
- Oskar Kallas: Sadakakskümmend uut ristinime. Kolmas trükk. Pealadu „Postimehe“ raamatukaupluses. 16 lhk.
- Le Monde Oriental. Archives pour l'histoire et l'ethnographie, les langues et littératures, religions et traditions de l'Europe orientale et de l'Asie. Rédaction: K. F. Johansson, K. V. Zetterstéen, Uppsala. 1920. Vol. XIV, fasc. 1—2.
- Sivistystyö Raja-Karjalassa. Itä-Karjalan kansanopiston julkaisu 1906—1921. Jyväskylä 1921, K. J. Gummerus Osakeyhtiön kirjapainossa. 47 lhk.
- Agricultural conditions in Esthonia. A short survey, compiled by Emil Vesterinen. 64 lhk.
- Eesti taimestik koolidele. Schmeil-Fitschen'i „Flora von Deutschland“ järel Eesti taimestiku kohaselt ümber töötanud G. Vilberg, Tartu ülikooli Botaanikainstituudi assistent. K.-ü. „Loodus“ Tartus 1922. 152 + XXXVI lhk. Hind 220 mk.
- Tartu kaitsepolitsei piinakambri. Kolm jutustust. EKP Kk. väljaanne nr. 162—1922. 20 lhk.
- Johannes Semper: Jäljed liival. Teine trükk. „Varraku“ Kirjastus Tallinnas MCMXXI. 80 lhk.
- Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja — Finska Fornminnesföreningens Tidskrift XXXII. Helsinki 1922. K. F. Puromiehen Kirjapaino O.-y.

C. Noorsoo jutukirjastik.

- E. T. A. Hoffmann: **Aamissepa-meister Martin ja tema sellid.** Tõlkinud Ants Oras. Hind 50 mk.
- Suonio (J. Krohn). **Kuu jutustused.** Tõlkinud Julie Rõks. Nat. Mey illustratsioonid. Hind 40 mk.
- Z. Topelius: **Velskeri jutustused, I osa. I lugu: Kuninga sõrmus.** Tõlkinud E. Raudsepp. A. Edelfelt'i illustatsioonid. Hind 90 mk.

D. Ajaloo-kirjandus.

- Balthasar Russow: **Liivimaa kroonika.** Tõlkinud K. Leetberg. I anne: hind 60 mk.; II anne: hind 110 mk.

E. Sõnastikud.

- Dr. F. J. Wiedemann: **Eesti-Saksa sõnaraamat.** Kolmas muutmatu trükk teisest, dr. Jakob Hurt'i poolt redigeeritud väljaandest. Sissejuhatusega varustanud A. Saareste. Hind 800 mk.
- Rud. Wallner: **Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik.** Hind 35 mk.
- Matemaatika sõnastik.** Kolmas täiendatud ja parandatud trükk. Hind 50 mk.

F. Mitmesugused.

- Joh. Aavik: **Puudused uuemas eesti luules.** Hind 75 mk.
- Palamuse kihelkond.** Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. Hind 25 mk.
- K. Ramul: **Ihu ja hing.** Psühholoogilised loengud. Hind 50 marka.
- A. Saareste: **Eesti, eestlased ja eesti keel.** Hind 30 mk.
- Kuukirja „**Eesti Kirjanduse**“ senistest aastakäikudest on veel tagavaral: XIII (1918/19), XIV (1920), XV (1921) ja XVI (1922) Hind à 200 mk. aastakäik. Tellimishind 1923. aastal on 300 mk.
- Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamatud: I—IV, VI—IX à 50 mk.

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel ilmuvaist raamatuid on käesoleval ajal

a) trükis:

Waldemar Bonsels: Mesilane Maaja; Eesti keele õigekirjutuse sõnaraamat; Tartumaa, I osa koguteostest „Eesti“; Eesti rahvalaulud: Dr. Hurt'i ja teiste kogudest; Kodumaa õistaimed; J. Järv: Karolus; J. Aho: Vaikne meri; V. Hugo: Pariisi Jumalaema kirik; J. Jõgever: Eesti muinasjutud koolidele; A. Kivi: Seitse venda; Cervantes: Don Quijote; J. Verne: 80-ne päevaga ümber ilma.

b) osalt trükivalmis, osalt valmimas:

E. Õpik: Päike uuemate uurimiste valgusel; A Reinwaldi luuletused; M. Veske laulud; H. Balzac: Šagrään-nahk; Marryat: Tüürimees Tubli; Anna Haava luuletused; A. France: Le manequin d'osier; J. Kunder: Eesti muinasjutud; Payot: Tahte kasvatuses; Eino Leino: Simo Hurt; G. Maupassant: Vee peal; Wells: Maailmade võitlus; B. Shaw: Inimene ja üliinimene; J. London: Kui jumalad naeravad; B. de Saint-Pierre: Paul ja Virginie; Lewis-Sinclair: Main Street; Fr. R. Kreutzwald: Viru lauliku laulud; Schiller: Wilhelm Tell; Shakespeare: Hamlet; Aho: Panu; Scott: Talisman; Koidula: Luuletuste kogu; Lamb: Shakespeare draamade ümberjutustused; Dumas: Kolm musketeri; L. Koidula: Säärane mulk; L. Suburg: Liina; Shakespeare: Suveöö unenägu; J. V. Luce: Saaremaa juturaamat I ja II; L. Koidula: Ainuke; Pakkala: Lapsed; J. Verne: Saladuslik saar; Flaubert: Salammbô; L. Koidula: Enne ukse lukutamist; L. Suburg: Maarja ja Eeva; Jak. Tamm: Kirjatööde kogu II; Scott: Ivanhoe; Zola: Germinal; V. Hugo: Hernani; E. Aspe: Anna Dorothea; P. Loti: Islandi kalurid; A. France: Kui jumalad janunevad; Goethe: Noore Wertheri kannatused; Goethe: Egmont; Dante: Uus elu; Edda; A. Strindberg: Üksi; M. Cervantes: Novellid; A. Järnefeldt: Isamaa; F. Herczeg: Paganad.

c) otsitakse tõlkijaid järgmistele töödele:

S. Petõfi: Valik luuletusi; W. Shakespeare: Kuningas Lear; V. Korhonen: Metsas ja õues; A. Lydecken: Tähtede ilmas; Lehtonen: Soome muinasjutud; Strömgren: Astronoomilised miniatüürid; V. Nernst: Maailm; W. Shakespeare: Macbeth; Rolandi laul; Jensen: Müüdid, jahid ja teised jutud; Jensen: Jäallugustik; Ibsen: Keiser ja Galilealane; Shakespeare: Julius Caesar.

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk.,
1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk.,
1923. aastal — 100 marka. Eluaegne (ühekordne) liikme-
maks 2000 marka.

Eesti Kirjanduse Seltsi

asjaajamise büroo ja kirjastusladu
asub Tartus, Jaani tän. nr. 26.

Telefon 601.

Avatud äripäeviti kella 9–3.